

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296

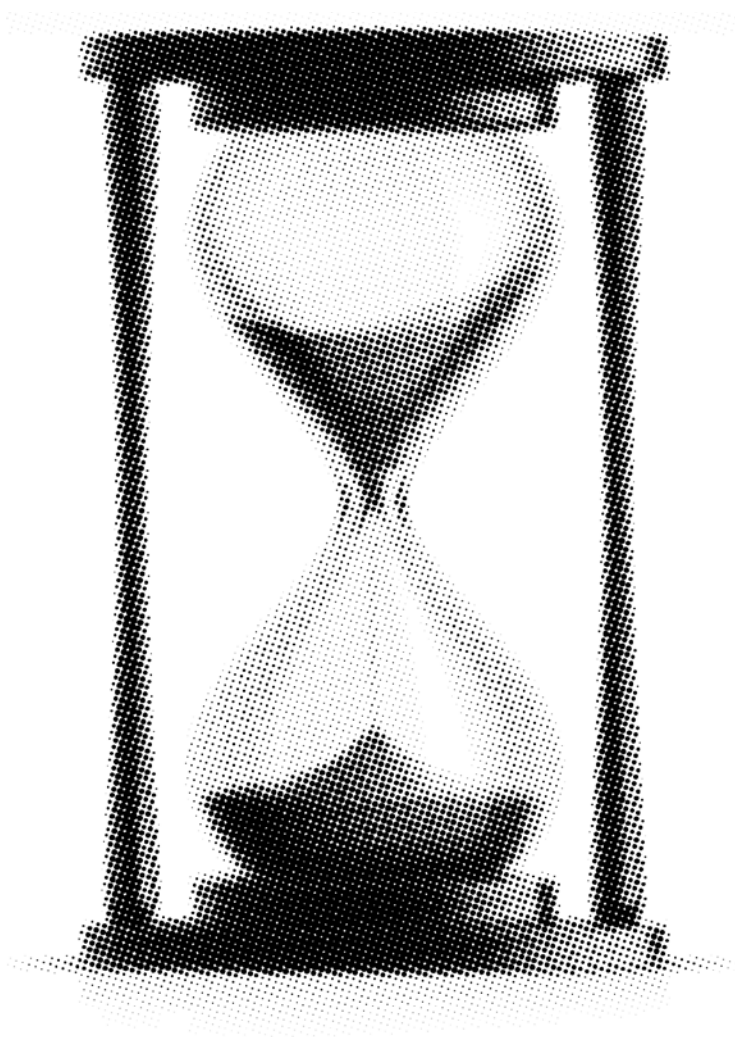

Peter Štih, *Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov* • Boris Golec, *Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in zapuščini* • Stanislav Južnič, *Kobencli (ob tristoletnici rojstva Janeza Karla Filipa Kobencla v Ljubljani)* • Damir Globočnik, *Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani* • Barbara Riman, *Slovenski franjenci u Hrvatskoj provinciji sv. Ćirila i Metoda s posebnim naglaskom na samostan i svetište na Trsatu* • Dejan Pacek, *Mladci in stražarji: med Seilo sodelovanja in Karibdo izključevanja* • Matjaž Geršič, *Domobranstvo in povojni poboji skozi prizmo pouka zgodovine* • Andrey Tóth, Lukáš Novotný, *On Some Aspects of Political and Legal Background of National Minorities in Czechoslovakia (1918–1938)*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. marca 2014.

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Saša Mlacović (angleščina), Jana Dušková (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2014: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, maj 2014

Naklada: 1250 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies, European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

Zgodovinski
časopis

HISTORICAL REVIEW

ISSN 0350-5774

UDK
UDC 949.712(05)

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on March 15th 2014.

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Saša Mlacović (English), Jana Dušková (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2014): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,

1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

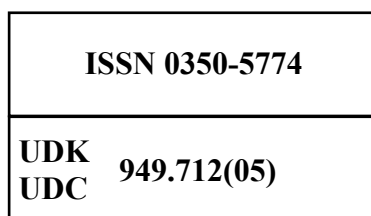
Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, May 2014

Print Run: 1250 copies

Historical Review is included in the following international databases:
International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskiasopis.si>

info@zgodovinskiasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Peter **Štih**, Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov
v frankovsko-otonsko cesarstvo. Nekaj zapažanj 8–27
The Integration of Carantanians and Other Alpine Slavs into
the Frankish-Ottonian Empire. Several Observations.
- Boris **Golec**, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in
zapuščini 28–53
Epilogue to Valvasor's Baronial Title, Family, Death, Tomb and Estate
- Stanislav **Južnič**, Kobencli (ob tristoletnici rojstva
Janeza Karla Filipa Kobencla v Ljubljani) 54–83
Cobenzls (On 300th anniversary of
Johann Karl Philip Cobenzl's birth in Ljubljana)
- Damir **Globočnik**, Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani 84–125
Monument to King Peter I in Ljubljana
- Barbara **Riman**, Slovenski franjevci u Hrvatskoj provinciji sv. Ćirila i Metoda
s posebnim naglaskon na samostan i svetište na Trsatu 126–149
Slovene Franciscans in the Croatian Province of Saints Cyril
and Methodius with Special Emphasis on the Monastery
and Sanctuary of Trsat
- Dejan **Pacek**, Mladci in stražarji: med Scilo sodelovanja in Karibdo
izključevanja 150–188
The *Mladci* and the *Stražarji*: Between the Scylla of Cooperation
and the Charybdis of Exclusion
- Matjaž **Geršič**, Domobranstvo in poveljni poboji skozi prizmo pouka
zgodovine 190–215
Home Guard and Post-war Killings through the Lens of History
Teaching
- Andrey **Tóth**, Lukáš **Novotný**, On Some Aspects of Political and Legal
Background of National Minorities in Czechoslovakia (1918–1938) 216–234
Nekateri vidiki političnega in pravnega ozadja narodnih
manjšin na Češkoslovaškem (1918-1938)

Zapisi – Notes

Goran Schmidt , Seznam rudnikov na Slovenskem.....	236–256
A List of Mines in Slovenia	

Problemi in diskusija – Problems and Discussion

Boris Golec , Slovenskemu zgodovinskemu atlasu na rob.....	258–260
On the Slovenian Historical Atlas	

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

Mednarodni simpozij Slovenija v Jugoslaviji, Ljubljana, 28. in 29. november 2013 (Bojan Balkovec)	262–264
Symposium Slovenia in Yugoslavia, Ljubljana, 28 th and 29 th November 2013	

Ocene in poročila – Review and Reports

Desanka Kovačević Kojić, Srednjovjekovna Srebrenica XIV-XV vijek (Ignacij Voje).....	266–270
Furio Bianco: Krvavi pust (Erik Toth).....	271–273
Stanislav Južnič, Andrej Kranjc, Bibliography of Balthasar Hacquet (1739-1815) and his contribution to natural Sciences (Obituary on 200th anniversary of Hacquet's deaths) (Jože Maček)	274–275
Franc Kosar, Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski; njegovo življenje in delovanje (Jože Maček).....	276–281
Jure Gašparič, Državni zbor 1992-2012: o slovenskem parlamentarizmu (Miroslav Stiplovšek)	282–286
Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 30, 2012 (Jože Maček)	287–291

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	293–296
Instructions for Authors	

Dejan Pacek

Mladci in stražarji med Scilo sodelovanja in Karibdo izključevanja

UDK 329.3(497.4)''1941/1945''

UDC 329.3(497.4)''1941/1945''

PACEK Dejan, profesor zgodovine, Gimnazija Brežice, SI-8250 Brežice, Trg izgnancev 14, dejan.filo@gmail.com

PACEK Dejan, history teacher, Gymnasium Brežice, SI-8250 Brežice, Trg izgnancev 14, dejan.filo@gmail.com

Mladci in stražarji med Scilo sodelovanja in Karibdo izključevanja

The *Mladci* and the *Stražarji*: Between the Scylla of Cooperation and the Charybdis of Exclusion

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 150–188, cit. 159

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 150–188, 159 notes

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Avtorski izvleček: Razprava obravnava mladce in stražarje, idejno radikalni katoliški skupini, ki sta od začetka tridesetih let 20. stoletja do leta 1945 delovali v okviru slovenske Katoliške akcije, cerkvene organizacije laiškega apostolata. Odnos med mladci in stražarji je zaznamovala razlika v značaju njunih voditeljev, Ernesta Tomca in Lamberta Ehrlicha, ter vprašanje prestiža in prvenstva znotraj slovenske katoliške skupnosti. Med drugo svetovno vojno, v času okupacije in državljanske vojne, sta skupini v protirevolucionarnemu taboru imeli različni vlogi. Medtem ko so bili mladci v oborožen protikomunistični boj vključeni z nemško mobilizacijo jeseni 1943 in pridružitvijo Slovenskemu domobranstvu, so se stražarji vanj vključili že leto poprej kot člani vaških straž in protikomunistične policije pod vodstvom italijanskega okupatorja.

The paper examines two ideologically radical Catholic groups, the group called *Mladci Kristusa Kralja* (Youth of Jesus the King, henceforth known as Mladci), and the group consisting of members of *Akademski klub Straža* (Straža Academic Club, henceforth known as Stražarji), which operated within the Slovene Catholic Action from the beginning of the 1930s until 1945. It examines their operations prior to, and during, the Second World War. In the period before the war, their relationship was generally hindered by the rivalry between the two groups and the question of prestige and prominence within the Slovene Catholic community. They were also influenced by the contrary characters of their leaders, Professor Ernest Tomec and Dr. Lambert Erlich. During the War the two groups took different roles in the ideological and armed conflict between the revolutionary and the counterrevolutionary camp; while the Mladci were generally more passive the Stražarji were considerably more active.

Ključne besede: mladci, stražarji, Katoliška akcija, Ernest Tomec, Lambert Ehrlich, druga svetovna vojna

Key Words: Mladci, Stražarji, Catholic Action, Tomec, Erlich, WWII

Avtorski izvleček

Author's Abstract

Uvod

Namen pričujoče razprave je predstaviti in primerjati mladce in stražarje, idejno radikalni slovenski katoliški skupini, katerih delovanje je na začetku tridesetih letih prejšnjega stoletja vzniknilo v okviru Katoliške akcije (KA), cerkvene organizacije laiškega apostolata, v širšem smislu pa v okviru evropskega mladinskega gibanja. Tako mladci kot stražarji so delovali med dijaško in študentsko populacijo proti širjenju komunistične ideologije ter za uveljavitev katoliških načel v zasebnem in javnem življenju. Obe organizaciji sta si bili podobni po vsebini in po ciljih, vendar so mladci pod vodstvom Ernesta Tomca svojo dejavnost omejili na versko in socialno področje, v nasprotju s stražarji, ki jih je Lambert Ehrlich usposabljal za nastop na političnem in družbenem področju. Ta razlika je vplivala tudi na to, kakšno vlogo sta organizaciji imeli med drugo svetovno vojno, v času okupacije in državljanske vojne: medtem ko so bili mladci v oborožen protikomunistični boj vključeni z nemško mobilizacijo jeseni 1943, so se stražarji vanj samoiniciativno vključili že leto poprej kot člani vaških straž in protikomunistične policije pod vodstvom italijanskega okupatorja.

Mladci

Na Slovenskem je bila po prvi svetovni vojni najmočnejša in najbolj razširjena mladinska organizacija še vedno katoliško telovadno društvo Orel. V dvajsetih letih pa so se nekateri katoliški izobraženci lotili preobrazbe Orla v strogo načelnem katoliškem duhu. Želeli so namreč vzgojiti elito, »izbrano katoliško četo«, ki bi nato pomagala »preurediti vso družbo«. ¹ Za tako vzgojo orlov se je trudil njihov duhovni asistent Gregorij Rožman, kasnejši ljubljanski škof, še bolj pa laik Ernest Tomec, profesor latinščine in grščine na klasični gimnaziji v Ljubljani ter najpomembnejši organizator laiškega apostolata na Slovenskem, ki je bil pri Orlu »duša organizacije in prenove v smeri umske in duhovne poglobitve«. ² V orlovski vzgojni sistem je Tomec vključil zvestobo Cerkvi in njenemu nauku, pokorščino škofu in papežu, za vse člane pa obvezno socialno izobrazbo in vzgojo. ³ Vzporedno s njegovimi prizadevanji je nastopilo križarsko gibanje, ki je bilo po bogastvu idej in mladostni

¹ Rožman, Dušno pastirovanje, str. 162.

² Kolarič, *Škof Rožman I*, str. 163.

³ Basaj, Tomec, str. 40.

svežini močnejše od orlovstva. Medtem ko so križarji v Ljubljani skoraj popolnoma spodrinili orle, so mariborski orli ob križarstvu šele prav zaživeli. Ti so poskušali obogatiti tradicionalno orlovsko dejavnost s križarskim duhom.⁴ Presenetljivo je Tomec, poimenovan »klicar katoliških načel«, ravno v mariborskih orlih-križarjih prepoznal tisto skupino, ki bi mogla ustvariti naravni prehod v takšno mladinsko organizacijo, kot si jo je zamislil in jo tedaj začel vzgajati. Mariborsko skupino je za nekaj let pritegnil nase in se trudil iz nje narediti katoliško načelno, telovadno in športno organizacijo.⁵

Prepoved Orla ob začetku kraljeve diktature leta 1929 in podelitev monopolnega položaja jugoslovanski sokolski organizaciji je nekoliko zavrla razvoj Tomčeve skupine, hkrati pa posredno še isto leto omogočila začetek delovanja slovenske KA, organizacije katoliških laikov, ki bi se posvetili pomoči duhovnikom pri cerkvenem apostolatu. To nepolitično in strogo cerkveno organizacijo je v prvem letu svojega pontifikata ustanovil papež Pij XI., ki je želel, da bi Cerkev, ki jo je napredujoči sekularizem izpodrival iz javnega življenja, preko delovanja vernih laikov na polju družbenega, kulturnega in gospodarskega življenja dosegla prevlado katoliških načel v sodobnem svetu. Člani KA bi to nalogo uresničili v okviru stanovsko urejenih organizacij s poglobljenim verskim življenjem ter s socialno in z oznanjevalno dejavnostjo v lastnem poklicnem in bivanjskem okolju.⁶ Tomec je papežev program pokristjanjenja vsega modernega sveta vzel za svojega in posvetil preostanek življenja temu, da ga uresniči.

Po ukinitvi orlovske organizacije je v slovenskem katoliškem taboru nastala vzgojna praznina. Zato se je Tomec odločil oblikovati novo organizacijo katoliške dijaške mladine, ki bi bila kot del KA pod zaščito Katoliške cerkve in tako zavarovana pred državnim vmešavanjem. Odločilno spodbudo pri tem je Tomcu predstavljala objava papeške socialne okrožnice *Quadragesimo anno* (1931), še bolj pa nasprotovanje, ki ga je okrožnica sprožila pri nekdanjih križarjih in krščanskih socialistih. Tako je jeseni 1931 v Ljubljani »začel zbirati zavedne in neustrašne katoliške dijake in jim na sestankih razlagati katoliška načela«. Po orlovskem zgledu jih je poimenoval *mladci*. Ti so se hitro uveljavili po vseh srednjih šolah po Sloveniji. Kot Mladce Kristusa Kralja jih je leta 1932 potrdil škof Rožman, leto kasneje pa jih je priznal za dijaško KA, katere delokrog je postala takratna srednješolska sfera. Dijaška KA je nato postala edini uradno priznani model KA na Slovenskem, po kateri naj bi se organizirale vse njene druge organizacije.⁷ S sprejetjem pravil Slovenske katoliške akcije (SKA) leta 1936 je sledilo drugo obdobje organiziranja in delovanja KA na Slovenskem, s tem pa tudi Tomčevih mladcev, ki so se po črki novih pravil leta 1937 preuredili v t. i. lastno organizacijo KA po imenu Zveza katoliških dijakov (ZKD), ki je začela izdajati glasilo *Mi mladi borci*.

Tomec si je mladce zamislil kot branik znotraj slovenske katoliške skupnosti proti modernističnemu pojmovanju cerkvene avtoritete in njene vloge na družbenem

⁴ Pirc, *Aleš Ušeničnik*, str. 228.

⁵ Kocmur, *Dobrih deset let*, str. 115.

⁶ Dolinar, *Ušeničnik in Katoliška akcija*, str. 147.

⁷ Kolarič, *Škof Rožman II*, str. 189–191.

in kulturnem področju ter naraščanju vpliva personalizma in krščanskega socializma. Opredelil jih je za mladinsko avantgardo, ki naj bi uresničila papeževo zamisel KA in njen cilj: pokristjanjenje vsega zasebnega in javnega življenja. Tomčeva vzgoja, ki se je neposredno navdihovala pri belgijski katoliški organizaciji delavske mladine (žosistih), je temeljila na katoliški načelnosti in popolni zvestobi učiteljstvu Cerkve in je bila usmerjena k prepoznavanju »dobrin avtoritete in skupnosti, pokorščine in vdanosti«.⁸ Mladčevska vzgoja je slonela: na živi katoliški veri in zakramentalnem, zlasti evharističnem življenju; na trdni, celostni katoliški načelnosti, ki v celoti sprejema cerkveno avtoriteto izraženo v papeževih okrožnicah; na študiju sodobnega družbenega nauka; na do podrobnosti izvedeni organizacijski teoriji in praksi z nenehnim poudarjanjem skoraj absolutne discipline; na načrtnem osvajanju in pridobivanju za Kristusa, Cerkev in KA.⁹ Pri vzgoji mladcev je Tomec dal poudarek intenzivnemu duhovnemu življenju in dobri organiziranosti kot pripravi na učinkovit apostolat. Kdor je hotel biti mladeč, je moral upoštevati oboje.¹⁰ Izrazita skrb za organizacijo je imela svojo dopolnitev v zasidranosti mladcev v verskem življenju, tako da je veliko število duhovniških kandidatov prav mladčevstvo pripeljalo v ljubljansko in mariborsko semenišče.¹¹

Za ideološko formacijo mladcev so skrbele publikacije, ki so izhajale v zbirki *Naša pot*. Seznam teh publikacij nam potrdi Tomčevo ideološko in pedagoško zasidranost v cerkvenem učiteljstvu.¹² Duhovna formacija mladcev je spodbujala k študiju socialnega vprašanja, filozofije, literarne zgodovine in kritike. Kljub temu da so imeli dodelan ideološki in akcijski program, je bilo mladcem prepovedano sodelovati v političnih organizacijah. Če se je mladeč politično angažiral, je moral iz mladčevske organizacije izstopiti. Ostal je lahko soborec, simpatizer mladcev. Ta prepoved pa izjemoma ni veljala za člane študente prava.¹³

Velik pomen so imele mladčevske obljube, ki naj bi vodile v enotnost mišljenja in nastopanja ter v globoko osebno in apostolsko življenje po veri. Tomec je mladce osebno pridobival ali pa jih povabil preko svojih zaupnikov. Za organizacijo je prevzel sistem jeder, ki ni služil pridobivanju množic, temveč je deloval od posa-

⁸ Basaj, Tomec, str. 45.

⁹ Pirc, Cerkveni in duhovni tokovi, str. 128.

¹⁰ Arnež, Lojze Grozde, str. 376.

¹¹ Dežman, *Slovenija*, str. 351.

¹² *Naša pot*. Ljubljana: I. *Nekaj smernic katoliškemu dijaštvu*, 1933; II. Ušeničnik, Debevec, Zabret, *O čitvu in še kaj*, 1934; III. *Cerkev, boljševizem in zlo*, 1934; IV. Ušeničnik, A., *Socialno vprašanje*. 2. izd., 1934; V. Ušeničnik, A., *Načela o načelih*, 1934; VI. Tanquerey, A., *Za vzgojo izbranih čet*, 1935; VII. Turk, J., *Pota in cilji sholastike*, 1939; VIII. *Nekaj smernic kat. dijaštvu. Dve razpravi kan. Cardinja o KA*, 1935; IX. Ušeničnik, A., *Načela naravne življenjske modrosti*, 1935; X. *Pismo sv. očeta brazilskim škofom*, 1936; XI. Odar, A., *Okrožnica Leona XIII. o krščanski državi*, 1936; XII. Lenček, I., *Problemi filma*, 1937; XIII. *Okrožnica Pija XI. »Divini Redemptoris« o brezbožnem komunizmu*, 1937; XIV. Odar, A., *Temelji organizacij*, 1937; XV. Ušeničnik, A., *Katoliška načela*, 1937; XVI. Ušeničnik, A., *Dialektični materializem*, 1938; XVII. Ušeničnik, A., *Obris socialnega vprašanja*, 1938; XVIII–XX. Odar, A., *Cerkvene določbe o tisku*, 1939; XXI. *Quadragesimo anno – o obnovi družabnega reda*, 1940; XXII. Odar, A., *Temelji organizacij*, 1942. Prim. Arnež, Lojze Grozde, str. 391.

¹³ Kocmur, Dobrih deset let, str. 124; Arnež, Lojze Grozde, str. 377–379.

meznika do posameznika. Temeljno akcijsko enoto je predstavljala skupina šestih članov – jata, ki se je pri delu delila na dve trojki. Ko je število članov naraslo, je nastala nova jata. Vodja se je imenoval voj in je deloval po natančnih Tomčevih navodilih. Članstvo v dijaški KA so ob članih jedrnih skupin predstavljali tudi člani drugega kroga, t. i. soborci, ki so bili kandidati za vstop v organizacijo. Tedenski sestanki so bili namenjeni duhovnemu oblikovanju, organizacijski vzgoji ter natančnemu načrtovanju konkretnih apostolskih akcij. Delovanje mladcev je bilo sicer za preostalo katoliško skupnost zavito v veliko tajnost.¹⁴ Mladci so namreč »zavestno gojili molčečnost«.¹⁵

Od izida okrožnice *Divini Redemptoris* (1937), v kateri je Pij XI. obsodil ateistični komunizem, je delovanje SKA vključevalo protikomunistično akcijo. Tako se je boju proti razkristjanjenju družbe, ki je prvotno predstavljal glavno nalogo SKA, pridružil idejni boj proti komunistični ideologiji. Že pred drugo svetovno vojno so mladci komunistično dejavnost v srednjih šolah z vso pozornostjo zasledovali, nanjo opozarjali, ter se ji idejno in akcijsko zoperstavljali. Tomec je skušal onemogočiti delovanje komunistov in njihov vpliv na slovensko mladino, s skrbnim študijem njihovega organizacijskega sistema, saj je bil njegov cilj izoblikovati organizacijo, ki bi bila kos komunistični dejavnosti in propagandi. Zato je mladce organizacijsko in idejno usposobil tako za obrambo kot za napad proti komunistični ideologiji – proti komunističnim trojkam je zastavil sistem jeder, proti komunistični zagrizenosti krščansko gorečnost, proti komunističnemu aktivizmu samopožrtovalnost mladcev, proti tajnosti tajnost, »skratka tiha borba, ki jo površni svet ne opazi, ne vidi, ni pa zato nič manj ostra«.¹⁶ Sistematično organiziran idejni boj proti komunizmu je bil komunistom trn v peti do te mere, da so organiziranost mladcev označili za fašistični pristop k obrambi katolicizma.¹⁷ Stanislav Mohorič je v zvezi s tem zapisal: »Od prvih stikov s profesorjem Tomcem se posebno spominjam, da nam je govoril, da imajo komunisti kot organizirani brezbožniki zelo dobro izpeljano organizacijo s sistemom celic in da se ne moremo proti njim boriti, če ne bomo imeli enako dobre organizacije. Rekel je, da se proti tankom ni mogoče boriti z loki.«¹⁸ Eno izmed načel, ki so stala v ospredju pri Tomčevi protikomunistični akciji, je bilo izraženo z geslom: »Podreti vse mostove!« Komunizem je namreč razumel kot nenevaren pojav, če je osamljen; ki pa postane nevaren, če »si naredi most h katoličanom in po njem vdira v njihove vrste«. Sledeč temu načelu »se je boril proti vsem tistim strujam, ki so bile v svojem programu nasproti komunizmu preveč popustljive ter s svojo popustljivostjo delale most med katolicizmom in komunizmom«.¹⁹

Mladci so zaradi izrednega organizacijskega talenta svojega ustanovitelja in njegove sposobnosti pridobivati mlade ljudi postali najpomembnejša in tudi najbolj učinkovita organizacija slovenske KA.

¹⁴ Pirc, Cerkveni in duhovni tokovi, str. 128; Kocmur, Dobrih deset let, str. 116–120.

¹⁵ Intervju z Janezom Zdešarjem, 25. 8. 2012.

¹⁶ Basaj, Tomec, str. 42.

¹⁷ Arnež, Lojze Grozde, str. 380.

¹⁸ Mohorič, Volja in razum, str. 153.

¹⁹ Dvoje pričevanj, str. 101–102.

Stražarji

Stražarji so se pojavili sočasno z mladci, na začetku tridesetih let, ko se je opazno okrepilo prodiranje komunistične ideologije v srednje šole in ljubljansko univerzo. Oblikovali so se pod vodstvom Lamberta Ehrlicha, ki je ob opravljanju akademskih, družbenih in narodnopolitičnih nalog, najglobljo sled v zgodovini nedvomno zapustil kot voditelj slovenske katoliške študentske mladine.

V primerjavi z večino slovenskih katoličanov Ehrlich v predvojnem času številčno neznatne in notranje razklane komunistične partije ni podcenjeval, saj se je med prvimi poglobil v študij komunizma, njegove teorije in njegove prakse, ter državnega ustroja Sovjetske zveze. Pred drugimi je prepoznal nesorazmerje med dejavnostjo komunistov in preostalih idejnih skupin na univerzi ter njihov naraščajoči vpliv med tistimi študenti, ki so v program krščanskosocialne družbene prenove vse bolj vključevali marksistična načela. Kot protitež komunistični aktivnosti v prikritih celicah v nekomunističnih univerzitetnih društvih je Ehrlich kmalu po uvedbi kraljeve diktature leta 1929 začel ob sebi zbirati študente ter jih na osnovah katoliškega nauka in slovenske narodnopolitične usmerjenosti začel pripravljati na duhovno, miselno in akcijsko soočenje s komunistično ideologijo.²⁰

Ko so leta 1933 postali mladci dijaška KA, je skupina Ehrlichovih študentov dobila mandat za organiziranje KA med študenti. Imenovali so jo Mihaelova skupina. Nastala je dvojnost KA, kar je Tomec imenoval »tele z dvema glavama«, ker da takšna KA nima zmožnosti za življenje. Škof Rožman je Ehrlichovi skupini leta 1935 odvzel značaj študentske KA in poveril mladcem nalogo organizirati KA tako za študente kot za dijake. S tem je prišlo v KA vsaj formalno do enotnega vodstva.

Ehrlich je leta 1934 organiziral konzorcij, ki je začel izdajati glasilo *Straža v viharju*. Po tem listu so se začeli Ehrlichovi študentje imenovati *stražarji*. Tako se je oblikovalo maloštevilno, toda nadvse prodorno in aktivno stražarsko gibanje. Posebnost tega gibanja je bila, da so njegovi člani, tudi ko so že končali študij, ostali povezani z njim in so v njegovi hierarhiji zavzeli mesta vodilnih starešin. Člani, ki so imeli službe ali druge dohodke, so v skupno blagajno mesečno prispevali desetino svojih prihodkov.²¹ Ko so stražarji zaradi sporov s konkurenčnimi mladci leta 1937 izstopili iz takratnih katoliških akademskih društev, so ustanovili lasten akademski klub Straža, po njihovem zgledu pa so se tudi krščanski socialisti ogradili v akademskem klubu Zarja kot t. i. tretja skupina. Drugi študentje so z mladci ostali v preostalih akademskih društvih in jih začeli v duhu papeške okrožnice *Quadragesimo anno* spreminjati v društva s stanovskim značajem.²²

Stražarje si je njihov ustanovitelj zamislil kot elitno načelno radikalno študentsko skupino, ki naj bi delovala znotraj tradicionalnega katoliškega gibanja proti širjenju marksizma in komunizma; za ponovno strnitev katoliških vrst; za uveljavitev katoličanov v družbenem in kulturnem življenju in končno za ponovno pokristjanjenje sveta. V primerjavi z mladci, ki so bili usmerjeni v verske cilje, so

²⁰ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 63–64.

²¹ Prav tam, str. 280.

²² Kocmur, *Dobrih deset let*, str. 121.

bili stražarji osredotočeni na neposredno poseganje v sredo tedaj aktualnih družbenih in kulturnih problemov na Slovenskem.²³

Ehrlichu je predstavljal ideal katoliški izobraženec, ki bo sposoben sprejeti kakršnokoli vodilno mesto. Stražarjem je posredoval svojo globoko vernost in duhovno usmerjenost ter jih pozival k aktivni vlogi za uveljavljanje katoliških načel v javnem življenju. Zaradi te usmeritve so bili stražarji vedno v ospredju ideoloških bojov, ki so se odvijali znotraj mlade univerze, ter so tako sooblikovali podobo takratne slovenske družbe.²⁴

Odnos med mladci in stražarji

Ko je decembra leta 1929 kralj Aleksander prepovedal večino slovenskih katoliških organizacij – prosvetne, kulturne, mladinske in telovadne (delovati so smele samo še na novo ustanovljena KA, Marijine kongregacije in Prosvetna zveza, pa še ta le do leta 1933) – je na Slovenskem prišlo do zastoja v vzgoji dijaške in študentske mladine, katere katoliški značaj je bil tedaj ogrožen. Dva moža sta poskusila rešiti neugodne razmere: univerzitetni profesor Lambert Ehrlich in gimnazijski profesor Ernest Tomec. K delovanju ju je spodbudila idejna zmeda med slovenskimi katoličani in vse očitnejše delovanje komunistov. Skoraj istočasno sta se vsak zase lotila reševanja neugodne situacije. Ehrlich je začel jeseni leta 1931 zbirati mlade študente v Mihaelovo skupino, Tomec pa je jeseni istega leta dijake (gimnazijce) združil v Pijev krožek. Oba moža sta se zavedala, da je za rešitev situacije potrebno vzgojiti in izoblikovati izobražence in dijake, ki bi bili idejno jasni, načelno trdni, podkovani v verskih in moralnih naukih cerkvenega učiteljstva ter pripravljeni za borbo proti delovanju komunistov med slovensko dijaško in študentsko mladino. Oba moža sta postala ideološka voditelja svojih skupin: Tomec mladcev in Ehrlich stražarjev. Prvi so bili leta 1933 potrjeni kot uradna dijaška KA in so leta 1937 postali lastna organizacija KA z imenom Zveza katoliških dijakov, drugi pa so istega leta dobili status pomožnih sil KA.²⁵ Če je bilo na eni strani stražarsko gibanje opredeljeno kot pomožna sila KA, pa je na drugi strani predstavljalo konkurenčno gibanje KA, ki je tedaj prišla pod popoln vpliv Tomca. Ta dvojnost je bila vir stalnih napetosti, ki jo je hotela KA preseči s popolno podreditvijo stražarjev, slednji pa z zavrnitvijo poslušnosti vodstvu slovenske KA.²⁶

Obe organizaciji sta si bili po vsebini podobni, po ciljih pa v glavnem enaki: zadali sta si uveljavljanje katoliških načel v javnem življenju, uresničevati nauke in navodila iz papeških okrožnic, pobijati ideje kapitalizma, krščanskih socialistov in marksistov ter borbo proti komunistični propagandi. Razlika ni bila toliko v vsebini, kolikor v taktiki. Zgodovinar Bojan Godeša v zvezi s tem poda naslednjo sodbo: »KA se je v svoji dejavnosti načeloma omejevala na kulturno-versko področje, v

²³ Pirc, *Cerkveni in duhovni tokovi*, str. 129; Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 87–93.

²⁴ Juhant, *Idejni spopad II*, str. 85.

²⁵ Kranner, *Odnos*, str. 238.

²⁶ Kolarič, *Iz Rožmanovega življenjepisa*, str. 143.

nasprotju s stražarji, ki so se udejevali na širše zastavljenem polju socialno-kulturnega in še posebej tudi političnega dela.«²⁷

Na odnos med mladci in stražarji je v veliki meri vplivalo osebno razmerje med voditeljema obeh skupin, Ehrlichom in Tomcem; bila sta si namreč zelo različna po značaju, kar so vedeli že njuni sodobniki: »Če ne bi bilo drugih razlogov, bi samo ta razlika v značajih dovolj razložila, zakaj ni moglo priti do sporazuma med obema voditeljema prihodnjega izobraženstva.«²⁸ Milan Komar, izobraženec iz mladčevskih vrst, je opisal in primerjal »dva velika sodobnika«, Ehrlicha in Tomca: »Ehrlich se mi je zdel vedno samosvoj človek, skoraj bi rekel v nekem smislu samotar. Medtem ko je Ernest Tomec stal na svojem točno odrejenem mestu v katoliškem organizacijskem sistemu in je razvijal vse svoje delo iz tega mesta ter nikdar ne mogel nastopiti kot on sam, zgolj kot Ernest Tomec, bi nasprotno Ehrlich ne prenesel za nič na svetu takega načina delovanja, kajti zdelo bi se mu, da se bo zadušil, on svobodnjak in človek, nepredvidne pobude, navajen nastopati na svojo roko, zunaj dogovorov, sistemov in konvencij. Čeprav je žrtvoval svoj čas in svoje moči stražarskemu gibanju in ni skoparil v tem pogledu, nikdar ni prišel do tega, da bi postal sestavni, čeprav osrednji del, del organizacijskega stroja, kot se je to zgodilo s Tomcem. Ehrlichu najbrž ni bilo treba tiste nevidne čustvene opore in varnosti, ki jo človeku daje življenje v sistemu [...]. Tomec je vedno hodil v vrsti in v skupini, v smislu izročil, z načrti za prihodnost pred očmi, vedno prepojen z zakonitostjo, in čeprav je v globini bil revolucionarnega duha, si je dajal duška samo znotraj postavljenega reda. Ehrlich pa je hodil kot po planem, po prostem, sam, z distanco in s svobodo nasproti problemov. To se je videlo tudi pri vzgoji: Ehrlichova osebnost ni obremenjevala rasti stražarjev.«²⁹ Za Ehrlicha je bila mladčevska organizacija zelo primerna za srednješolce, toda »absolutno neprimerna« za študente. Zanj je to bil poglavitni argument v razgovorih, ki naj bi privedli do enotnosti pri vzgoji katoliške mladine, do katere pa ni nikdar prišlo. Tomčev organizacijski in vzgojni sistem se mu je namreč zdel »preveč malenkosten za odraslega fanta in bodočega intelektualca.« Tomčeve točnosti, temeljitosti, ki je bila zanj tako značilna, »ni prenesel, ne samo zaradi togosti, ampak tudi zaradi preciznega sistema.«³⁰ Komar je sodil, da je bil Ehrlich človek obsežnega znanja, toda brez čuta za podrobnosti. Slavist Anton Breznik pa naj bi o njem dejal: »Je naravnost tragično: tako veliko znanja in tako malo sistematičnega duha.«³¹

V *Elaboratu o Slovenski Katoliški akciji*, obsežnem dokumentu, spisanem po drugi svetovni vojni, najdemo opis Tomca, ki predstavi njegove značajske odlike: »Zanj je značilno, da je vsa čustva podredil razumu. Zaradi te njegove enostranskosti, ki se ji je pridružila še nedosežna pedantnost, pri mnogih ni bil priljubljen. S svojo izredno delavnostjo, posebno osebno skromnostjo pa tudi veliko organizatorno sposobnostjo pa je pritegnil nase določen krog ljudi, ki so mu

²⁷ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 213.

²⁸ Komar, Dva velika sodobnika, str. 72.

²⁹ Prav tam, str. 71.

³⁰ Prav tam, str. 71–72.

³¹ Prav tam, str. 72.

popolnoma zaupali. Nikdar ni vidno silil v ospredje, vedno pa je stal in snoval v ozadju. On je bil v resnici »siva eminenca« v slovenskem katoliškem taboru.«³² Alojzij Odar, tesen sodelavec Tomca, je v spominih nanj zapisal, da sta voditelja mladcev »odlikovala katoliški čut in smisel za organizacijo. Zaradi katoliškega čuta, ki je velika božja milost, je ohranil pravo pot v idejnih zmedah, v katere so zašli nekateri bogoslovno zelo izobraženi ljudje. Zvesto se je držal Petrove skale. Vsaka papeževa beseda mu je bila sveta. Bilo mu je povelje vrhovnega poveljnika. Sprejel jo je brez pridržka in jo v življenju skušal spolniti po črki. [...] Bil je velik sistematik in logik, obdarovan s čudovito vztrajnostjo in doslednostjo. Bil je mož volje. Vrh tega je bil do skrajnosti nesebičen in ves katoliški optimist.«³³ Pri vzgoji je Tomec za svoje dijake, mladce, »ves gorel«.³⁴ Pri njih je želel doseči »izčiščenje nazorov, čustev in volje od okuženja po zmotnih filozofijah«.³⁵

V omenjenemu elaboratu najdemo na drugem mestu strnjeno primerjavo obeh radikalnih katoliških skupin, ki potrdi, da je na vsebino in delovni pristop pri obeh organizacijah bistveno vplival značaj njunih voditeljev, Ehrlicha in Tomca: »Ideološko ni bilo med obema skupinama, vsaj v začetku, prav nobenih pomembnejših razlik. Razlike so bile le v organizacijskih in vzgojnih pogledih. "Mihaelova skupina" je bila v svojih vzgojnih prijemih mnogo bolj široka kot mladci. Od svojih članov ni zahtevala, da se odpovedo kajenju, plesu, znanju z dekleti, ni poznala tiste discipline, ki postaja mehanična in je podobna dresuri, kar bi vsaj delno lahko govorili o disciplini v mladčevski organizaciji. Člani "Mihaelove skupine" so se od ostalih povprečnih katoliških akademikov razlikovali po tem, da so se globlje versko izživljali, temeljiteje študirali verske in filozofske osnove katoliškega svetovnega nazora ter socialni nauk katoliške Cerkve. Njihovo delovanje na okolje je bilo v primerjavi z mladčevskim načinom dela precej površno, nesistematično, kampanjsko in premalo vztrajno. Imeli so mnogo zamisli, ki pa jih niso do konca izvedli. Bili so razgibani in prožni, toda organizacijsko površni. O razliki med obema stiloma dela in nastopanja bi veljala primerjava, ki jo je napravil škof Rožman med Tomcem in Ehrlichom. Po njegovem mišljenju je bil Ehrlich "Francoz", Tomec pa "Nemec". To se pravi, Ehrlich je imel številne zamisli, ki pa jih ni dosledno izvedel, Tomec pa je znal izvesti relativno redke zamisli.«³⁶

Prepad ni zeval le med značajema dveh voditeljev. Odprla se je dilema katera organizacija, mladci ali stražarji, naj obvelja za akademsko KA. Dokler sta na začetku obe skupini delovali na različnih področjih, saj je Tomec začel z laičnim apostolatom s skupino dijakov, Ehrlich pa s skupino študentov, ni takoj prišlo do odkritega konflikta. Trenja med mladci in stražarji so se začela kasneje, leta 1933, ko so se oboji znašli v katoliških akademskih društvih oziroma v Akademski zvezi na ljubljanski univerzi. Čeprav so z istimi cilji pridobivali študentske kolege za članstvo, je to sprožilo tekmovanje in ustvarjalo nesporazume. Oboji, mladci in

³² ARS, *Elaborat*, str. 9.

³³ Odar, Sadil je, str. 62.

³⁴ Prav tam, str. 60.

³⁵ Kocmur, Ves je gorel, str. 63.

³⁶ ARS, *Elaborat*, str. 15.

stražarji, so bili po pravilih iz leta 1929 enakopraven del KA. Oboji so imeli prav, čeprav so bili mladci v delni prednosti, saj jih je škof Rožman že leta 1933 potrdil za dijaško KA. Ti spori so trajali do leta 1937, ko so se po uvedbi novih pravil SKA in potrditvi mladcev kot lastne organizacije KA, stražarjev pa kot njene pomožne sile, spori formalno končali, niso bili pa dokončno pomirjeni.

Leta 1936 se je razmahnil spor zaradi načrta SKA za stanovsko preureditev katoliških akademskih društev iz fakultetno mešanih društev v posamezna, samo stanovsko organizirana fakultetna društva. V tem smislu je na začetku akademskega leta 1936 začelo na tehnični fakulteti delovati društvo Kladivo, na pravni fakulteti društvo Danica in na medicinski fakulteti društvo Vir.³⁷ Predlagatelji so se sklicevali na papeževo priporočilo v okrožnico *Quadragesimo anno*. Preureditev akademskih društev bi bila ena od prvih korakov k uresničitvi stanovskega družbenega reda. Za ta namen so se polno angažirali mladci, stražarji pa so dvomili, ali papeževa želja glede stanovske utrditve velja tudi za akademska društva. Eden od najvidnejših stražarjev Ciril Žebot je presodil, da je šlo za »pojmovno zmedo, izraženo v trojni enačbi: fakulteta = stroka = stan«.³⁸ Tomec je namreč vztrajal pri ideji stanovske preureditve Akademske zveze na podlagi fakultet oziroma poklicnih stanov, tako da bi v enem akademskem društvu sodelovali samo filozofi, v drugem samo slavisti itd. Z upoštevanjem socialnega nauka Cerkve, ki je priporočala korporativistični model, bi na univerzi nastale poklicne stanovske organizacije, v okviru katerih bi se – po Tomčevi sodbi – katoliški študentje bolje pripravili na socialno obnovo družbe. Tovrstni poklicno-stanovski reorganizaciji so se uprli Ehrlichovi stražarji. Avtoritarnost osrednjega vodstva KA, ki je bilo naklonjeno mladcem, je pri stražarjih vzbujala odpor in zamero. V spor se je navsezadnje vmešal tudi škof Rožman, ki se je postavil na stran reformatorjev, vendar niti to dejanje ni naredilo konca zadevi. Javna polemika, ki je delila katoliški tabor, je trajala vse do napada na Jugoslavijo v aprilu 1941.³⁹

Kamen spotike za obe organizaciji je postala tudi Slovenska dijaška zveza (SDZ). Ta je postala novo torišče spora med mladci in stražarji, ko so slednji leta 1934 prevzeli vodstvo SDZ, njeno delovanje poživali, jo organizacijsko utrdili ter uspešno vodili do začetka vojne. Ker pa so se na srednjih šolah po letu 1932 močno razširili mladci, je samo po sebi prišlo do tekmovanja v pridobivanju novih članov, do vsakršnih trenj in metanja polen pod noge. Leta 1939 pa je na pobudo mladcev prišlo do kompromisa: mesto podpredsednika, mesto v glavnem odboru in mesto v nadzornem odboru SDZ je zasedel vsakič po en mladeč. Zadnji od večjih predvojnih sporov med mladci in stražarji je sicer imel najmanj odmeva v javnosti.⁴⁰

Odnos Tomca do stražarjev je bil, kot je razvidno iz njegovih zapiskov, nepopustljiv. Po njegovem je kot posledica razdorov v dijaštvu razpadala politična katoliška skupnost in se je krepil komunizem.⁴¹ Goreče se je zavzemal za uveljavi-

³⁷ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 119.

³⁸ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 92.

³⁹ Kranner, *Odnos*, str. 242.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Tomec, *Razmišljanje o razmerah*, str. 177–189.

tev pravic Narodnega odbora Katoliške akcije (NOKA), torej da bi se s škofovim pooblastilom urejevala nesoglasja in spori med študentskimi društvi. Tomec je katoliška študentska društva štel za pomožne sile KA, to pa naj bi dalo NOKA pravno podlago za nastop proti akademskemu klubu Straža.⁴² Nasploh je Tomec poudarjal, da je partikularizem škodljiv za katoliško skupnost, »ker gre za partikularizem proti organizaciji, ki zastopa najvišje cilje, in je uradna organizacija Cerkve«.⁴³ Na drugem mestu je razmišljal, sodeč po njegovih zapiskih, da dokler bodo stražarji v svojem partikularizmu vztrajali in vodili »svojo politiko moči«, dotlej so »spori v notranjosti katoliške skupnosti nujen pojav in silno težka škoda za KA in za vso katoliško skupnost«. Predvideval je, da bi v primeru, če bi se tudi akademski klub Straža pridružil NOKA, kaj hitro opravili z nepokorno tretjo skupino, tj. s krščanskim socializmom zaznamovanimi zarjani.⁴⁴

H glavnim vzrokom za razpadanje katoliške skupnosti je Tomec prišteval neodločnost škofa Rožmana v odnosu do raznih katoliških struj in njihovih voditeljev.⁴⁵ V prepiru med obema katoliškima organizacijama KA in Stražo je na škofijski sinodi v Šentvidu pri Ljubljani leta 1940 škof Rožman odločil, da velja Tomčeva organizacija za edino predstavnico KA, vendar s tem spor še zdaleč ni bil razrešen.⁴⁶ Škof Rožman se je v primeru spora med mladci in stražarji znašel v precepu, saj sta mu bila tako Tomec kot Ehrlich osebno blizu in je oba cenil. Prvi je bil njegov sodelavec pri preobrazbi Orla v dvajsetih letih, ki je desetletje kasneje ustvaril obliko KA, za katero se je kot škof navdušil »z vsem srcem in z vso dušo«.⁴⁷ Z drugim je delil usodo pregnanega zamejskega Korošca v Ljubljani in dolgoletno prijateljstvo; Rožman je še kot škof izjavil, da je Ehrlich njegov »mecen«.⁴⁸ Čeprav je bil očitno močno naklonjen Tomcu, ki je v temelje svoje mladčevske organizacije položil popolno poslušnost cerkveni avtoriteti, ni škof Rožman nikoli posegel po disciplinskem ukrepu, ki bi stražarje podvrgel kontroli NOKA in s tem Tomca. Svoje ravnanje je pojansil z distance večletnega izgnanstva: »V marsičemu sem mu (Ehrlichu) pustil svobodo, čeprav se nisem z vsem popolnoma strinjal, ker po svoji vesti nisem jemal svobode tam, kjer božja stvar ni nujno zahtevala popolne edinosti tudi v metodi in taktiki, dasi sem seveda želel, da bi bila enotnost čim večja, a svojih »želja« nisem nikomur nalagal kot odločitev moje jurisdikcije.«⁴⁹ Odnos med škofom Rožmanom ter mladci in stražarji dodatno osvetli ocena škofove osebnosti, ki jo je po drugi svetovni vojni podal France Koblar. O škofu Rožmanu je izjavil: »Kakor presodim, je bil osebno nesamostojen, silno tenkočuten, vdal pa se je vedno pritisku svoje mnogo aktivnejše politične okolice. Tako sodim, da do tedaj škof ni napravil še nobenega koraka, ki bi bil odločnejše vplival na narodni razdor, pač pa, da je tedaj že omagoval v svojem zadržanju. [...] K tej splošni karakteristiki

⁴² Prav tam, str. 179.

⁴³ Prav tam, str. 182.

⁴⁴ Prav tam, str. 183, 189.

⁴⁵ Prav tam, str. 184–185.

⁴⁶ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 119.

⁴⁷ Žakelj, Spominu, str. 111.

⁴⁸ Kranner, Spomini, str. 220.

⁴⁹ Kolarič, *Škof Rožman II*, str. 202.

bi dodal to, da sem vedno slišal in tudi čutil, da so odločilen vpliv imeli pri škofu zastopniki obeh radikalnih katoliških frakcij, to so bili Mladci in Stražarji in da so celo v tem, kdo bo odločilno vplival na škofa, včasih nastala med njimi ostra trenja. Mi drugi pa smo prav zaradi tega stali v ozadju in čutili, da ni mogoče pri njem vplivati v javnih zadevah; sam pa se je prav zaradi tega čutil osamljenega.⁵⁰ Spore je poglobljalo dejstvo, da se stražarji niso bili pripravljali v celoti podrediti osrednjemu vodstvu SKA. Stražarji, ki svojega akademskega kluba niso imeli zgolj za pomožno silo KA, temveč predvsem za katoliško prosvetno društvo, so se upirali »klerikalizaciji« celotne slovenske katoliške skupnosti. Opozarjali so, da Katoliška cerkev nima uradne oblasti in pravnih kompetenc v odnosu do profanih katoliških društev, ima pa pristojnosti, da daje idejne in moralne smernice vsemu njihovemu delovanju in da ima pravico tudi do sodbe o delovanju katoliških laikov z vidika katoliških načel. Stražarji so predvidevali, da bi se z uradno »klerikalizacijo« posvetnih katoliških društev v prihodnje rodili še večji problemi v sožitju katoliške skupnosti na Slovenskem.⁵¹

V odnosu Ehrlicha do Tomca in njegove zasnove dijaške KA se je očitek o »klerikalizaciji« slovenskega katoliškega gibanja prepletal z obtožbo, da Tomčeva KA predstavlja v našem prostoru nevarnost »laicizma«, saj deluje izven nadzora vodstva Katoliške cerkve. Filip Žakelj naj bi po lastnem pričevanju Ehrlicha slišal reči, »da mladci niso Katoliška, ampak Tomčeva akcija«. To trditev naj bi dokazal s temi besedami: »Po papeževi izjavi mora biti duhovnik kot asistent duša Katoliške akcije. Mladci pa nimajo narodnega asistenta, marveč vse vodi Tomec.« Po besedah Žaklja moramo vzrok za opisano situacijo iskati v tem, da je Tomec »nekoliko težko oral z duhovniki«. ⁵² Ehrlich je v obsežnem spisu z naslovom *Birokratizem mladčevskega poslovnika* – spis je nastal v letu pred okupacijo Kraljevine Jugoslavije kot protest proti delovanju Tomca v KA in je bil naslovljen na škofa Rožmana – zapisal: »Dosedanja KA med dijaki je bila tako zasnovana, da je absolutno samostojno brez vednosti kateheta tako močno zajemala mlade duše, da smemo govoriti o neki ekskluzivni, totalitarni vzgoji, ki poleg sebe skoro fizično ne dopušča več delovanja drugega vzgojnega faktorja, razen obligatnih šolskih ur.« ⁵³ »Dosedanja Zveza kat[oliških] dijakov potemtakem ni sodelovanje organiziranih laikov s cerkvenim načelstvom, ali s hierarhijo, konkretno s kateheti, ampak hoče biti le bolj sodelovanje katehetov z neko posebno strumno dijaško organizacijo, ki jo vodi Tomec. V tem smislu se more reči, da je laicistična. Laiško vodstvo ne izvršuje samo po lastni zamisli in na lastno odgovornost nalog, ki mu jih določa cerkveno načelstvo, ampak izoblikuje v dijakih posebno miselnost in vest brez vednosti duhovnikov.« ⁵⁴ Ehrlich je v delovanju Tomca prepoznal laicizem v tem, »da se pod pretvezo organizacijskih in delovnih metod odteguje neposrednemu

⁵⁰ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 241.

⁵¹ Med Scilo laicizma in Karibdo klerikalizma, *Straža v viharju*, 21. 11. 1940.

⁵² Žakelj, Spominu, str. 111.

⁵³ NŠAM, *Birokratizem*, str. 25.

⁵⁴ Prav tam, str. 26.

vpogledu ali vplivanju duhovnika to, kar spada v njegov delokrog». ⁵⁵ Temu naj bi bilo tako, ker si Tomec »prisvaja v nekem smislu hierarhični apostolat tudi asistenta, duhovniku prepusti samo zakramentalno oblast«. ⁵⁶ Žakelj je v spominih na Tomca posredno pritrdil tožbi Ehrlicha, da so bili duhovniki v mladčevski organizaciji pri svojem delu omejeni le na področje verske oskrbe, niso pa kot cerkveni asistenti imeli vodstvenih nalog, čeprav so pravila SKA to predvidevala. Duhovniki naj bi na življenje mladcev vplivali le »kot spovedniki, voditelji mesečnih duhovnih obnov in zlasti vsakoletnih duhovnih vaj«. Vsa predstavljena stališča na najboljši način povzamemo z besedami Andreja Snoja: »Profesor Tomec je bil dejanski spiritual svojih mladcev.« ⁵⁷

Če je bil odnos stražarjev do politike nedvoumen, pa tega ne moremo zatrditi za mladce. Poudarjeno je bilo, da so se stražarji od mladcev razlikovali v tem, da prvi niso skrivali svojih političnih ambicij, medtem ko so drugi trdili, da so kot dijaška KA zgolj verska in zato nepolitična organizacija. Ehrlich je svoje študente načrtno vzgajal za politiko, Tomec pa svojim dijakom, dokler so bili člani KA, ni dovolil, da bi se ukvarjali s politiko, saj je bil mnenja, da bi prezgodnja politična zavzetost mladega človeka lahko odtrgala od zbranega študija in apostolata. ⁵⁸ Vendar ne moremo spregledati, da je slovenska KA zastopala ideje, ki so bile izrazito družbeno-politične, kot je na primer ideja stanovsko urejene države, ter da si je za poglobitveni cilj zastavila, da bi katoliški značaj dobila vsa področja javnega življenja: politično, kulturno, gospodarsko in socialno. Tako so pravila dijaške KA članom med drugim nalagala nalogo »usmerjati znanstveno delovanje proti zmotam komunizma, kapitalizma in pretiranega nacionalizma, preučevati temelje in praktične možnosti novega krščanskega reda v družbi in državi«. ⁵⁹ KA je načeloma bila nepolitična cerkvena organizacija za versko in idejno delovanje med laiki, vendar je na njeno delovanje vplivalo tudi dejstvo, da je po uvedbi šestojanuarske diktature za Cerkev KA do neke mere pomenila nadomestilo za prepovedana katoliška društva in organizacije. ⁶⁰

Stražarsko gibanje je že kmalu po začetku delovanja, ob podpori predsednika Slovenske ljudske stranke (SLS) Antona Korošca, dobilo posebno mesto znotraj slovenskega dela tisti čas vladajoče Jugoslovanske radikalne zveze (JRZ). Vodilni slovenski politik se je zavedal, da navzočnost duhovnikov v vrhovih stranke tej prej škodi kot koristi. V vodstvu SLS so manjkali izobraženi laiki, ki bi zamenjali duhovnike in prevzeli njihove politične funkcije. Preko dolgoletnega znanstva z Ehrlichom je Korošec prišel v stik z akademiki, kakor so pred drugo svetovno vojno imenovali študente. V nekaterih od njih, ki so že pridobili univerzitetno diplomu, je »mojster politične umetnosti« prepoznal kandidate za vstop v politiko. Ehrlich ni nasprotoval stikom stražarjev s politiki, toda te so smeli imeti le kot zasebniki, ne

⁵⁵ Prav tam, str. 41.

⁵⁶ Prav tam, str. 12.

⁵⁷ Žakelj, Spominu, str. 111.

⁵⁸ Kocmur, Dobrih deset let, str. 124.

⁵⁹ Dijaška KA, *Mi mladi borci*, 7. 5. 1937.

⁶⁰ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 87–88.

kot člani kluba Straža. Želel si je biti na tekočem s slovensko politiko in delovanjem stražarjev v njej. Ob tem je bil kot katoliški duhovnik odločno proti prepletanju politike in Cerkve in je med študenti ohranjal svojo nestransko vlogo.⁶¹ Sodelovanje z Korošcem je pri stražarjih krepilo oblastne ambicije; zato so nastopili proti temu, da bi slovensko katoliško skupnost utegnili voditi uradna cerkvena ustanova, torej SKA in njeno vodstvo. Od tod odpor proti poskusom »klerikalizacije«, tj. vzponu KA v vodilno silo znotraj slovenskega katoliškega tabora. Toda za slovensko KA so njeni snovalci, s Tomcem na čelu, predvidevali, da bi z vidika splošnega interesa – kot osrednja in univerzalna cerkvena ustanova, v primerjavi z drugimi katoliškimi in verskimi organizacijami, ki imajo zgolj partikularen značaj – morala imeti vodilno vlogo v slovenski katoliški skupnosti.⁶²

Tomec naj bi po pričevanju Filipa Žaklja izjavil: »Če mladce odvrčam od dnevne, cestne politike, ni s tem rečeno, da mladci ne bodo šli kasneje v politiko.«⁶³ V luči te trditve se nam ne zdi več iz trte izvita trditev iz *Elaborata o Slovenski Katoliški akciji*, da je ta »bila po svojem važnem namenu tudi šola kadrov za bodoče politično delovanje, šola bodočega političnega katoliškega vodstva«.⁶⁴ Avtor elaborata je nanizal več argumentov, ki so se pri Tomcu sešteli v odločitve, da članom dijaške KA prepove (prezgodnji) vstop v politiko. Tej Tomčevi odločitvi naj bi v prvi vrsti botrovalo dejstvo, da so bili člani dijaške KA premladi, da bi zasedli vodilna mesta v političnih strankah: najstarejši mladci so šele ob začetku druge svetovne vojne pravkar dokončali univerzitetni študij. Nadalje je bilo število univerzitetno izobraženih članov KA premajhno celo za učinkovito delo v lastnih organizacijah KA. Kar je bilo visoko izobraženih članov, jih je NOKA, v katerem so bili samo ljudje iz ožjega Tomčevega kroga, uporabil pri graditvi preostalih lastnih organizacij, da bi v njih uveljavili enake metode vzgoje in obliko organizacije, kot je to veljalo za dijaško KA. Dijaška KA svojih posameznih članov načelno ni spustila v politično stranko tudi zato, ker so se bali, da bi se taki posamezniki v »slabi masi« izgubili, ker bi morali neaktivno čakati.⁶⁵ Po trditvi avtorja elaborata naj bi vodstvo KA imelo širok koncept o preureditvi političnega življenja pri nas. Takratne politične katoliške organizacije naj bi vodstvo slovenske KA smatralo »za zastarele in popolnoma nesposobne«. SLS naj bi globoko prezirali, so pa jo tisti čas tolerirali, »ker še niso zbrali sil za njeno reformacijo«. Člani KA so bili mnogo prešibki, da bi lahko vodilno slovensko stranko ideološko, zlasti pa organizacijsko, spremenili v skladu s svojimi načeli. Zato naj bi vodstvo slovenske KA menilo, »da bi bilo prezgodnje nastopanje na političnem polju neracionalno trošenje sil«. Na svoj politični nastop naj bi se pripravljali z izgradnjo lastnih organizacij KA. Z izgraditvijo »najborbenejših katoliških skupin, pa bi si NOKA ustvarila tisto silo, s katero bi lahko vsak hip zlomila eventualni odpor starih politikov SLS«. Nepolitičnost KA, »na katero so se sklicevali ob vsaki priložnosti in jo vidno poudarjali«, je bila po besedah avtorja

⁶¹ Mlad umrje, kdor od bogov izbran je ..., *Zaveza*, september 2010.

⁶² Kraljič, Pij XII., str. 45.

⁶³ Žakelj, Spominu, str. 110–111.

⁶⁴ ARS, *Elaborat*, str. 20.

⁶⁵ Prav tam, str. 20–21.

elaborata »sijajno sredstvo, s katerim so skušali uspavati svoje nasprotnike vseh vrst in odtenkov, pa tudi »vodilne politike« v katoliškem taboru, češ politika je vaše področje, vera pa naše«. ⁶⁶ Političnost KA, po mnenju avtorja elaborata, »najboljše dokazuje ves ideološko-vzgojni koncept dijaške KA. Več kot polovico časa ideološkega vzgajanja v organizacijah dijaške KA so porabili za vzgojo v družbenih vprašanjih. Tako so bili tečaji o socialnem vprašanju, v katerih so člane navduševali za korporativno družbeno ureditev, podobno kot v Salazarjevi Portugalski, Dolfusovi Avstriji, Francovi Španiji itd. [...] V organizacijah KA so natančno študirali slovensko kulturo in deloma politično zgodovino, zlasti novejšo zgodovino katoliškega tabora. V tem pogledu so bili važni akademski akcijski krožki, na katerih je bil stalni komentator razvoja v bližnji prihodnosti Tomec. Govoril je o prvem katoliškem shodu, o Janezu E. Kreku, o Šušteršiču, o Antonu Korošču, o Danici na Dunaju, o razmerah v Orlu, o mladinskem gibanju itd.« »Zelo verjetno bi težko našli človeka,« je bil mnenja avtor elaborata, »ki bi si upal trditi, da bi bila vsa zgoraj navedena vprašanja popolnoma verskega značaja.« ⁶⁷ Tine Velikonja, član Nove Slovenske zaveze, je z razgledišča več desetletij, ki so minila od obravnavanega obdobja, obžaloval, da mladcem niso priznali, da je njihovo delovanje dejansko povezano s politiko: »Pri Katoliški akciji so nam kar naprej razlagali, da Katoliška akcija ni politična organizacija. Govorili so torej nekaj, kar je bilo v nasprotju z dejanskim stanjem.« ⁶⁸

Tako *Birokratizem mladčevskega poslovnika*, ki ga je leta 1940 spisal Ehrlich in ga poslal škofu Rožmanu, kot *Elaborat o Slovenski Katoliški akciji*, ki je nastal po drugi svetovni vojni za namene komunističnih oblastnikov, potrjujeta, da je dijaška KA izvajala strogo kontrolo tako nad svojimi člani kot nad okolico in si ob tem ustvarila obsežno zbirko osebnih kartotek. Ehrlich je bil mnenja, da je kontrola, ki jo je po navodilih centrale izvajala ZKD, »pretirana in prehaja v neke vrste detektivsko službo«. V Tomčevi organizaciji naj bi, glede na Ehrlichovo poročilo, izvajali kontrolo na znotraj in kontrolo na zunaj. Pri kontroli na znotraj naj bi bil voj dolžan vsak teden poslati na centralo izpolnjeno vprašalno polo s 26 točkami, poročati bi moral o posameznih mladcih, s tem, da bi kontroliral izpolnjevanje mladčevskih obljub in na tej osnovi sestavil tedensko poročilo o posameznih dijakih. Pri kontroli na zunaj pa naj bi centrala poslala voju strogo zaupno vprašalno razpredelnico za vse dijake gimnazije. Razpredelnica je imela 12 skupin, po katerih je nato voj razdelil dijake svoje gimnazije. Kategorije, navedene v razpredelnici, so bile po mnenju Ehrlicha deloma take, ki so prepustile subjektivni sodbi voja »preveč razmaha«, npr. »krščanski socialisti«, »verni liberalci«, »simpatizerji marksistov« itd. Ehrlich je bil prepričan, da ni primerno, da bi Cerkev po svoji uradni organizaciji KA, in sicer po dijakih srednješolcih, »vršila take poizvedbe«. ⁶⁹ Zato je predlagal, da se kontrolne pole za opredelitev dijakov »umaknejo in se nadomestijo z navodili,

⁶⁶ Prav tam, str. 20.

⁶⁷ Prav tam, str. 21.

⁶⁸ Pogled Nove Slovenske zaveze na preteklost in sedanjost, *Zaveza*, december 2005.

⁶⁹ NŠAM, *Birokratizem*, str. 25.

kako naj se previdno dijaki označujejo po nekaterih glavnih kategorijah». ⁷⁰ Prav na koncu svojega spisa pa je v zvezi s tem opozoril škofa Rožmana: »KA naj strogo pazi, da ne bo še nadalje veljala kot ustanova, ki vodi kartoteko in zbira informacije o vseh dijakih, pa tudi duhovnikih in drugih osebah na različnih položajih.« ⁷¹ *Elaborat o Slovenski Katoliški akciji* poroča, da so mladci v okviru akcijskega krožka nadrejenim podrobno poročali »o vsem, kar se je dogodilo med tednom v njihovih razredih«. Vsakdo naj bi bil dolžan poročati prav o vsem, kar bi utegnilo zanimati Tomčevo organizacijo. O svojih sošolcih naj bi poročali: kaj delajo, kaj govorijo, kakšne akcije vodijo nasprotni dijaki, kdo je najbolj agilen komunist, kdo je njegov pomočnik, kdo z njim simpatizira, kdo je pri Sokolu, kdo je krščanski socialist, kako se razumejo komunisti in krščanski socialisti itd. Vsako mladčevsko jedro je vodilo evidenco o svojem razredu. Razen tega so morali mladci hoditi »z odprtimi očmi« tudi izven šole. Tudi tu jih je moralo zanimati življenje sošolcev. Na splošno naj bi dijaška KA izvajala nadzor nad dvema skupinama: »nad najagilnejšimi nasprotniki in onimi, ki so jih hoteli pritegniti v mladčevsko organizacijo«. Avtor elaborata si je zastavil vprašanje, kdo je uporabljal vse te zbrane podatke, saj je imela dijaška KA na ta način več ali manj točno sliko o vsakem dijaku. Sledi odgovor, da naj bi te podatke uporabljali za več namenov. Kot prvo naj bi na podlagi teh podatkov nastajala »situacijska poročila«, ki so jih izrazili tudi v grafikonih. Grafikon v obliki kroga so razdelili na različne barvne ploskve, ki so ponazarjale posamezne politično-nazorske skupine. Po trditvi avtorja elaborata so takšna situacijska poročila v Tomčevi organizaciji sestavljali večkrat na leto. Tako so si ustvarili sliko o napredovanju oziroma nazadovanju različnih politično-nazorskih skupin in s tem tudi o uspehu oziroma neuspehu svojih akcij. Kot drugo, zbrane podatke naj bi uporabljali pri konkretnem presojanju o določenem dijaku. Podatki naj bi jim koristili, če so ga hoteli pridobiti ali pa onemogočiti. Z natančnim poizvedovanjem o dijaku je vodstvo dijaške KA dobilo vpogled v njegove osebne odnose, v prijateljske zveze, spoznali so njegova nagnjenja, strasti, simpatije, talente, stremljenja itd., kar jim je omogočilo »akcijo«. Kot tretje, mladčevsko vodstvo, zlasti Tomec, naj bi tako dobro poznalo vse svoje glavne nasprotnike. ⁷²

Na osnovi tega, kar je Ehrlich vedel o obveščevalni dejavnosti mladcev, je škofu Rožmanu zatrdil: »Tak aparat je, če ni pod intenzivnim, stalnim nadzorstvom Cerkev, lahko v rokah drugega ob dani priliki nasproten Cerkvi.« ⁷³ Izkazalo se je, da se ni motil, saj je spomin na mladce še danes obremenjen z dejstvom, da so prikriti nadzorovali svojo okolico in na ta način poskušali tako pridobiti neodločene kot onemogočiti svoje nasprotnike.

⁷⁰ Prav tam, str. 54.

⁷¹ Prav tam, str. 55.

⁷² ARS, *Elaborat*, str. 11–13.

⁷³ NŠAM, *Birokratizem*, str. 45.

Mladci in stražarji med drugo svetovno vojno

Tako mladci kot stražarji so mesece pred napadom koalicije sil osi na Jugoslavijo 6. aprila 1941 ocenjevali v prizmi potez Sovjetske zveze in delovanja Komunistične partije Slovenije (KPS). Po sklenitvi zavezništva med Hitlerjem in Stalinom 23. avgusta 1939 je v evropskih državah, vključno z Jugoslavijo, dobila razmah protikomunistična propaganda. Slednjo je v glavnem izzvala zunanja politika prve domovine komunizma z zasedbo dela Romunije, polovice Poljske, treh baltskih držav in z napadom na Finsko. V prvem letu vojne, v času zmag nacistične Nemčije nad državami zahodne in severne Evrope ter zavezništva med Berlinom in Moskvo, se je stopnjevala nevarnost tako nacifašistične agresije nad Jugoslavijo kot možnost povečanja sovjetskega vpliva v državi; slednje še posebno potem, ko je Jugoslavija s Sovjetsko zvezo navezala diplomatske in gospodarske stike. V teh, zanjo ugodnih zunanjepolitičnih okoliščinah, je KPS služilo zbiranje podpisov za uradno priznanje slovenske podružnice Društva prijateljev Sovjetske zveze poleti 1940, kot izhodišče za povezovanje komunistov s krščanskimi socialisti in oporečniškim delom Sokola. V obravnavanem času je glasilo mladcev *Mi mladi borci* opozarjalo, da se je po vsej državi povečala komunistična propaganda, prav tako pa prikrita komunistična dejavnost v okviru raznih organizacij in društev. Mladci so bili prepričani, da je komunizem ne le največja nevarnost, »ampak tudi že najbližja«. ⁷⁴ Podobno je razmišljal Ehrlich. Po nemško-sovjetskem razkosanju Poljske je v *Straži v viharju* opozoril na dejstvo, da sta v letu 1939 izginili dve katoliški slovanski državi, Češkoslovaška in Poljska. V zvezi s slednjo je »velika Rusija, na katero so nekdanji naši rodoljubi gledali kot na varuhinjo Slovanov,« padla »v hrbet Poljski, ki jo je napadel Nemec«. Poudaril je še, da sta se »dve protikrščanski velesili, ki oznanjata, ena evangelij krvi in rase, druga brezbožni komunizem [...] združili in podrli vmesni zid katoliških držav, ki so se vrstile od naše meje preko Dunaja, Olomuca, Prage, Krakova, Varšave, Poznanja tja do Gdinje in Baltskega morja«. Od Japonske preko Azije in Evrope in tja od Rena do Baltskega morja je tako »namesto križa Kristusa Kralja zaplapolala zastava kljukastega križa in srpa s kladivom [...] Dve brezbožni svetovni sili stojita ob mejah našega naroda in njihove ideje pljuskaajo preko naše meje«. ⁷⁵

Aprilska vojna epizoda, ki se je začela z napadom koalicije sil osi, se je sklenila s hitro kapitulacijo Kraljevine Jugoslavije. V delih prej enotne države so države napadalke uvedle okupacijsko oblast. Na Slovenskem so okupacijsko oblast na Gorenjskem in Štajerskem uveljavili Nemci, v Prekmurju Madžari, na preostalem ozemlju predvojne Dravske banovine, z Ljubljano vred, pa Italijani. Ti so, v primerjavi z preostalima dvema okupatorjema, ki sta nastopila z izrazito raznarodovalno politiko, v okviru naglo ustanovljene in nato anektirane Ljubljanske pokrajine, Slovencem priznali kulturno avtonomijo in dovolili nadaljnje delovanje večini predvojnih organizacij, z izjemo političnih, ki so se umaknile v ilegalo.

⁷⁴ V novih razmerah, *Mi mladi borci*, 19. 7. 1940.

⁷⁵ Beseda duhovnika, *Straža v viharju*, 13. 11. 1939.

Italijani so izkazovali, v popolnem nasprotju s preostalima dvema okupatorjema, spoštljiv odnos do slovenske katoliške duhovščine. V tistem delu ljubljanske škofije, ki je prišel pod oblast Italijanov, je Katoliška cerkev lahko na pastoralnem področju naprej nemoteno delovala. SKA je, kot strogo cerkvena organizacija, priznana tudi s strani italijanske zakonodaje, smela nadaljevati javni laični apostolat. Ker Italijani niso zaprli vrat ljubljanske univerze in so dovolili nadaljevanje predavanj, tudi delo akademskih klubov ni prenehalo, čeprav je moralo preiti v ilegalo. V okoliščinah Slovincem bolj naklonjene italijanske oblasti sta iz obdobja začetka okupacije srečno izšli tudi organizaciji mladcev in stražarjev – kljub temu, da sta bili obe organizaciji uradno ukinjeni, da sta obmolknili obe društveni glasili in da je bilo od tedaj naprej njuno delovanje omejeno na majhno področje Ljubljanske pokrajine.

V novem položaju, ki je nastal z okupacijo in razkosanjem Slovenije, se je slovenska KA, kot organizacija s prevladujočim mladim članstvom, morala opredeliti do okupacijske oblasti, do vprašanja upora le-tej in po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo do stopnjujočega revolucionarnega delovanja KPS, zakrinkanega v uporniškem programu OF. V dilemi, ali ostati pri KA ali pa se pridružiti ilegalnemu odporniškemu gibanju, je bil Tomec, ki je imel najodločilnejšo besedo v vodstvu KA, iz načelnih razlogov proti temu, da bi mladci v imenu upora v roke vzeli orožje. Po pričevanju Sebastijana Kocmurja je bilo Tomčevo mnenje, da vprašanje upora, ki ga je konec leta 1941 monopolizirala OF, še ni rešeno. Šlo naj bi za vprašanje, »kdaj nastopi moralna upravičenost za takšno obrambo, ki bi pomenila državljansko vojno«. To odločitev je Tomec prepuščal slovenskemu legalnemu političnemu vodstvu. Kot drugi razlog pa je Tomec navajal, da je KA »nepolitična, verska organizacija z apostolskim poslanstvom«. KA je imela po njegovem razumevanju svoje delovno področje, svoje poslanstvo na »ideološki fronti, ki je bila prvotnejša in važnejša«. Če bi mladci odšli iz srednjih šol in ljubljanske univerze v oborožene enote, bi nastala praznina, »katero bi takoj izkoristila komunistična propaganda«. ⁷⁶

S Tomčevo odločitvijo se nekateri v vrstah SKA niso strinjali. V nestrinjanju je šel najdlje Franc Glavač, kaplan in urednik Slovenca. Skupaj s Francem Emmerjem sta že v pozni pomladi 1941 organizirala ilegalno Slovensko narodno gibanje. Glavač naj bi po trditvah Franceta Škerla, avtorja obsežnega zgodovinskega prispevka o idejnih in političnih nasprotnikih OF v prvem letu okupacije, v to organizacijo vključil skupino mladcev, za katere naj bi Emmer rekel, da »takih fantov, kot sem jih med KA našel, še svoj živ dan nisem srečal«. ⁷⁷ Glede na Škerlov prispevek so ti v organizaciji imeli postransko vlogo, saj je bila »vojaška linija« praktično zasedena samo z oficirji in podoficirji, medtem ko so dijaki v organizaciji predstavljali civilni del, ki je delal na »političnem-propagandnem polju«, kar je tedaj pomenilo pridobivati nove člane in propagirati program. ⁷⁸ Škerl v obravnavanem prispevku o članih civilnega dela Slovenskega narodnega gibanja vztrajno govori kot o mladcih in članih KA. V tem pogledu ga negira Iztok Petrič z objavo medvojnega mladčevskega gradiva. Glede na dokument z naslovom *Pristopnica mladca – borca*

⁷⁶ Kocmur, Dobrih deset let, str. 125.

⁷⁷ Škerl, Prispevki, str. 112.

⁷⁸ Prav tam, str. 113.

se je moral mladeč s prisego in podpisom zavezati, da ne bo »v nobeni obliki delal in sodeloval pri nobeni oboroženi akciji«, »za konkretne primere bom vprašal vodstvo DKA [dijaške KA, op. a.]« ter da »pred Bogom in svojo vestjo obljubljam in se zavežujem, da od sedaj naprej ne bom imel stikov z g. kaplanom (novinarjem) Francem Glavačem in z njegovimi nobenih zvez ali stikov ne ustno, ne pisмено, ne direktno, ne indirektno«. Ker je predstavljena pristopnica datirana z letnico 1944, ugotovimo, da je prepoved sodelovanja mladcev s Slovenskim narodnim gibanjem veljala še dolgo po razkolu znotraj SKA in posledični izključitvi Franceta Glavača iz nje.⁷⁹ Škerl na koncu poglavja o Slovenskem narodnem gibanju spregovori o oddaljevanju vojaškega dela organizacije od Franca Glavača in »njegovih mladčevsko navdahnjenih pristašev«.⁸⁰ Posredna govorica o od mladcev »navdahnjenih« in ne o konkretnih mladcih da dodatno teži pričevanjem Tomčevih sodelavcev, da so mladci upoštevali odločitve svojega vodstva in niso vstopali v oborožene formacije, dokler je bilo to prepovedano oziroma, dokler niso bili za to ustvarjeni pogoji.

Škerl v obravnavanem prispevku trdi, da se je ustanovnega sestanka Slovenske legije, ilegalne vojaške in politične organizacije, ki je bil 29. maja 1941, udeležil – ob drugih predstavnikih pomembnih političnih in kulturnih skupin, povezanih s SLS – tudi predstavnik KA. Slednje naj bi bilo »pomembno zlasti v kasnejšem razvoju te vojaške organizacije«, čeprav te trditve ne utemelji, ker njegov prispevek obravnava le leto 1941.⁸¹ Nadalje Škerl poda misel, da napad Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 pri organiziranju nasprotnikov OF ne pomeni tako velike zarez v načinu in obsegu njihove aktivnosti, kot to velja za partizansko gibanje, ko je šele Hitlerjev angažma na vzhodni fronti ustvaril perspektivo, da se bo upor proti okupatorju sploh mogel razviti.⁸² Uporniške skupine (Slovenska legija, Slovensko narodno gibanje, Sokolska legija), sestavljene iz pripadnikov predvojnega meščanskega tabora, so v začetnem obdobju okupacije, tj. pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, zbirale informacije in orožje, da bi ga usmerile proti okupatorju; toda to so nameravale storiti šele v perspektivi večjih zavezniških operacij, ki bi zajele tudi slovensko ozemlje. Nastop OF, ki je za akcijsko geslo razglasila takojšen oboroženi odpor, s katerim so komunisti prevzeli pobudo v boju proti okupatorju ter ga na tej osnovi monopolizirali, pa je povzročil, da se je znotraj Slovenske legije in drugih ilegalnih skupin meščanskega tabora razvila obveščevalna služba, ki je bila vse bolj usmerjena proti partizanskemu gibanju, čeprav obenem tudi proti okupatorjem v korist zaveznikov.⁸³

Trditev Škerla, ki v omenjenem prispevku ni podprta z nobenim dokumentom, da je bila cerkvena KA ena izmed ustanovnih skupin Slovenske legije, napeljuje na sklep, da so bili v to paravojaško organizacijo od vsega začetka vključeni tudi člani dijaške KA. Toda Franček Saje je v svojem delu *Belogardizem* – iz katerega je Škerl v svojem prispevku izdatno povzemal – objavil, da so se mladci v Slovensko

⁷⁹ Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, str. 153, 225.

⁸⁰ Prav tam, str. 124.

⁸¹ Škerl, *Prispevki*, str. 86.

⁸² Prav tam, str. 77.

⁸³ Prav tam, str. 89; Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 209.

legijo vključili šele sredi leta 1943. Takrat naj bi med obema organizacijama nastal sporazum, ki je določal, da je članom dijaške KA dovoljeno vstopiti v Slovensko legijo pod pogojem, da se jih zaenkrat ne vključi v oborožene akcije. Mladci so bili obvezani, da se vključijo v politično delo Slovenske legije ter da se urijo v rokovanju z orožjem. V omenjenem sporazumu je sledila določba, da obveščevalna služba dijaške KA ostane samostojna, torej da mladci posredujejo poročila le KA, ta pa naprej vodstvu Slovenske legije.⁸⁴ Janez Zdešar – ob začetku vojne dijak klasične gimnazije v Ljubljani, ki se je mladcem pridružil decembra 1941 – se je spominjal, da so se mladci začeli vojaško izobraževati poleti 1943, pripravljajoč se na vstajo proti Nemcem ter na pričakovan spopad med Združenimi državami Amerike in Veliko Britanijo na eni strani in Sovjetsko zvezo na drugi. Podoficirski tečaj, katerega vsebina je bilo teoretično izobraževanje o osnovnih vojaških znanjih in veščinah, je bil izveden v strogi tajnosti v prostorih Marijanišča na današnjem Ambroževem trgu v Ljubljani in ga je vodil član Slovenske legije.⁸⁵ K temu, da so se mladci seznanili z vojaškim znanjem in se začeli pripravljati na vključitev v oboroženi boj proti komunizmu, je pripomogel kanonik ljubljanske škofije Janez Kraljič, ki je mladce za tovrstno izobraževanje pridobil z razlago pomena in potrebe vojaške obrambe pred napadalnostjo komunistov.⁸⁶

Za razlago, da se je sodelovanje med mladci in oboroženimi protirevolucionarnimi skupinami razvijalo postopoma, najdemo potrditev v *Elaboratu o Slovenski Katoliški akciji*. Njegov avtor si je zastavil vprašanje, ali so mladci podatke, zbrane kot rezultat nadziranja okolice in ljudi, uporabljali tudi za »zunanje represivne ukrepe zoper nevarne nasprotnike ciljev in stremeljenj KA, zlasti zoper komuniste«. Avtor elaborata si je pošteno priznal, da na »to vprašanje iz gradiva, ki je na razpolago, ne morem popolnoma apodiktično [popolnoma gotovo, op. a.] odgovoriti.« Nato je nadaljeval: »Vsekakor moramo razlikovati razmere pred vojno in med vojno ter direktno in indirektno uporabljanje teh podatkov. Pred vojno verjetno ni bilo številnih takih ukrepov. Možni so posamezni primeri intervencij in ovadb na gimnazijska ravnateljstva, ki so bila v rokah katoliško usmerjenih ravnateljev. Posledice so bile disciplinske kazni. V kolikor so bili taki primeri, so bili relativno zelo redki. V začetku okupacije leta 1941 je bilo stanje verjetno isto kot pred vojno. Pozneje pa se je to gotovo spremenilo in so člani KA bodisi direktno bodisi indirektno uporabljali ugotovitve obveščevalne službe dijaške KA za ovadbe in represivne ukrepe zoper aktiviste OF. V kolikor so se izogibali direktnega načina, pa so gotovo uporabljali indirektnen način. Kajti mnogi vodilni člani KA so postali obveščevalci v organizacijah Be-ga [bele garde, op. a.] ali DMB [Slovenskega domobranstva, op. a.] (Simčič, Lovro Jan, Ernest Žunec, Dane Petrič itd.), kjer so gotovo uporabljali ona dejstva, ki so jim bila znana po liniji obveščevalne službe dijaške KA.«⁸⁷

Prvo leto okupacije so zaznamovali številni in odmevni umori nasprotnikov OF, med drugim tudi članov KA.⁸⁸ Stanislav Mohorič se spominja, da je Tomec

⁸⁴ Saje, *Belogardizem*, str. 126.

⁸⁵ Intervju z Janezom Zdešarjem, 25. 8. 2012; Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, str. 163.

⁸⁶ Dežman, *Slovenija*, str. 351.

⁸⁷ ARS, *Elaborat*, str. 11–13.

⁸⁸ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 89.

»stoično« prenašal umor študenta Jaroslava Kiklja, vidnega člana KA, ki se je aktivno angažiral pri reševanju ljubljanske univerze, ko je bil njen obstoj pod italijanskim okupatorjem resno ogrožen.⁸⁹ Atentator v službi komunistično vodene Varnostno-obveščevalne službe (VOS) ga je umoril 18. marca 1942. Ta dogodek predstavlja prvi konflikt med OF in KA. Škof Rožman se je demonstrativno udeležil Kikljevega pogreba in govoril ob grobu – kot je dejal – »prvega mučenca« KA v Sloveniji.⁹⁰ Vendar je do smrti Tomca 26. aprila 1942 veljalo pravilo, da je bil iz dijaške organizacije KA izključen vsakdo, ki je šel v oboroženi boj proti OF, tako kot je pred vojno veljala enaka sankcija, če se je kateri izmed mladcev politično angažiral.⁹¹ Novo vodstvo dijaške KA (Jože Marn, Roman Pavlovčič in Sebastijan Kocmur) je spoštovalo odločitev pokojnega Tomca in ob ustanovitvi protirevolucionarnih obrambnih vaških straž sredi leta 1942 dovolilo, da se jim pridružijo le člani drugega kroga, t. i. soborci, ne pa tudi člani jedrnih skupin.⁹² Vse do preloma v vojaškem razvoju na območju Slovenije, ki ga zaznamujejo kapitulacija Italije septembra 1943, padec Turjaka in Grčaric, vključitev Ljubljanske pokrajine v nemško Operacijsko cono Jadransko primorje in nastop Slovenskega domobranstva, člani slovenske KA niso sodelovali v oboroženem spopadu, ampak pri načelnem, ideološkem boju proti komunističnemu vodenemu odporniškemu gibanju, ki pa je izključeval fizični boj. V vse brezobzirnejši državljanski vojni so za orožje prijeli le kot tedaj že bivši člani KA.⁹³ Zgodovinska dejstva pričajo, da SKA med vojno ni bila organizatorica protikomunističnih formacij oz. ni bila, kot je neutemeljeno in tendenciozno zapisal v obravnavanem primeru še danes pogosto navajani povojni režimski zgodovinar Franček Saje, »prednja straža borbenega slovenskega klerofašizma, ki je imela glavno vlogo pri snovanju sistematične belogardistične zarote in nato bila po lastnem priznanju kvas oboroženih belogardističnih oddelkov«.⁹⁴ Posamezni člani KA so se prvim oboroženim protikomunističnim formacijam oz. vaškim stražam pridružili samovoljno, tako da so iz KA predhodno izstopili ali preprosto prezrli veljavna pravila, kar je privedlo do avtomatske izključitve iz KA.

V oboroženi protirevolucionarni boj so bili člani KA vključeni s splošno mobilizacijo, ki so jo Nemci razglasili v Operacijski coni Jadransko primorje – poleg Ljubljanske pokrajine je obsegala tudi celotno Slovensko primorje, Istro in Furlanijo – 29. novembra 1943. *Naredba o obvezni vojni službi na operacijskem ozemlju Jadransko primorje*, objavljena tega dne, je določila, da mora vsak za vojsko sposoben moški, star med 18 in 35 let vstopiti v eno izmed vojaških organizacij: v »deželno samoobrambno enoto« (Slovensko domobranstvo), v obvezno delovno službo (Aufbaudienst), v nemško vojsko (Wehrmacht), v Waffen-SS, v nemško policijo, v organizacijo TODT ali v na novo formirano italijansko vojsko. Vojaška služba je

⁸⁹ Mohorič, Volja in razum, str. 160; Pust, *Palme mučeništva*, str. 381–382; Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 383–384.

⁹⁰ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 383.

⁹¹ Mohorič, Volja in razum, str. 159.

⁹² Kocmur, Dobrih deset let, str. 125.

⁹³ Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, str. 152, 226; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 213–214.

⁹⁴ Saje, *Belogardizem*, str. 128.

bila obvezna, mesto služenja pa si je posameznik izbral sam.⁹⁵ Naborniki, med njimi člani KA, so lahko izbirali med vojaškimi in nevojaškimi nemškimi organizacijami. Večina od njih se je odločila za vstop v Slovensko domobranstvo, saj so bili kot člani »deželnih samoobrambnih enot« s statusom pomožnih policijskih enot po mednarodnem pravu zaščiteni pred premeščanjem po evropskih deželah in frontah, kakor jim je nasprotno grozilo v vseh drugih službah. V domobrantskih enotah so služili pod slovenskimi simboli in se borili na domačih tleh proti komunistični revoluciji, v kateri so videli največjo grožnjo kulturi in veri slovenskega naroda.⁹⁶ Upoštevajoč okoliščine, ki so bistveno vplivale na ravnanje članov KA, je upravičen pomislek, da so ti imeli možnost služiti vojaški rok tudi v neoboroženih delovnih enotah, s čimer so dobili priložnost, da bi do konca ostali zvesti prepričanju pokojnega voditelja Tomca, da idejni boj proti komunizmu izključuje fizično obračunavanje.

Triumvirat, ki je na čelu dijaške KA nasledil pokojnega Tomca, je mladcem v Slovenskem domobranstvu svetoval, naj se porazdelijo po čim več četah in naj ostanejo navadni vojaki. Kljub temu so člani KA v Slovenskem domobranstvu zasedli različne funkcije, ne pa vodstvenih položajev. Medtem ko so zlasti kmečki fantje in delavci postali običajni vojaki, so mladci po večini sodelovali pri izobraževanju, administraciji in na domobrantskem vojaškem sodišču v Ljubljani, peščica pa jih je bilo izbranih za oficirski tečaj.⁹⁷ Tovrstni razplet na domobrantski strani še danes buri duhove. Tako je Justin Stanovnik, član Nove slovenske zaveze in urednik društvenega glasila Zaveza, mnenja, da so bili mladci (ter drugi člani katoliških organizacij) v moralnem, duhovnem in humanističnem pogledu izredno vzgojeni in se sprašuje, »kako je bilo to mogoče, da so bili navadni vojaki brez vsakih večjih funkcij? Sodelavec revije Zaveza Janko Maček meni, da so bili mladci vzgojeni predvsem moralno in duhovno, delno »na račun zgodovinske kompetentnosti in učinkovitosti«. Razmišljanje Tineta Velikonje navaja k sklepu, da mladci v domobrantskih enotah niso bili usposobljeni zasesti odgovorna mesta ter politično, kaj šele vojaško ustrezno delovati. Vsem trem je skupno stališče, da mladcem sploh ni bila dana možnost, da bi se za te naloge usposobili ali prevzeli vodstvene položaje, kar je posledično močno oslabilo protikomunistični tabor.⁹⁸

Po nemški mobilizaciji je KA svojim članom sledila v domobrantske vrste, saj od tedaj naprej njenim oboroženim članom ni več grozila izključitev. Še več, zaradi radikalnosti partizanskega obračuna z vaškimi stražami ob kapitulaciji Italije je KA prepoznala potrebo po oboroženem protikomunističnem boju, vojake pa opredelila kot nov stan, v katerem je dolžna vršiti apostolsko delo. Pri ZKD so oblikovali domobrantski odsek, katerega člani so bili poklicani k pričevanju, da je tudi v vojski mogoče biti kristjan. Dejansko naj bi mladci veliko pripomogli k notranji disciplini in poštenosti med domobranci.⁹⁹

⁹⁵ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 295; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 188; Nadrah, *Spomini*, str. 198–199.

⁹⁶ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 293, 296.

⁹⁷ Kocmur, *Dobrih deset let*, str. 125.

⁹⁸ Pogled Nove Slovenske zaveze na preteklost in sedanjost, *Zaveza*, december 2005.

⁹⁹ Reven, *Velika osebnost*, str. 234–235.

V domobranskih enotah je služilo približno 150 mladcev. V zadnjih dneh druge svetovne vojne v Evropi so se domobranci pridružili valu beguncev, ki so zaradi grožnje komunističnega nasilja prebežali čez Karavanke na domnevno varno britansko stran. V popolnem nasprotju z njihovimi pričakovanji je vodstvo britanskih zasedbenih sil uniformirane begunce po 23. maju 1945 s prevaro izročilo v roke jugoslovanskih komunistov, ki so z ideološkimi nasprotniki obračunali na genocidni način. Med žrtvami množičnih pomorov pomladi in poleti 1945 je bilo veliko članov KA, od teh preko 200 članov dijaške KA, ki jih prištevamo k približno 15.000 slovenskim povojnim žrtvam komunistične revolucije.¹⁰⁰

Precej drugače kot mladci so čas okupacije slovenskega ozemlja doživeli stražarji. Ti so bili že pred vojno dobro organizirana ter idejno in akcijsko prodorna skupina, kateri člani so bili seznanjeni tako z domačo kot z mednarodno situacijo. Kljub temu so se dogodki ob aprilski vojni in razkosanju Jugoslavije odvijali brez njihove omembe vredne soudeležbe.¹⁰¹ Po drugi strani je v začetku okupacije odmevala Ehrlichova poteza – ta se je po ponesrečenem poskusu, da bi se kot strokovnjak za mejna vprašanja pridružil predstavnikom jugoslovanske vlade v angleškem begunstvu, maja 1941 vrnil v Ljubljano –, ko je predsedniku Narodnega sveta Marku Natlačenu na začetku septembra predlagal ustanovitev vzporedne slovenske oblasti na okupacijskem območju. Taka oblast bi po njegovem mnenju morala za slovenski najvišji interes razglasiti Združeno Slovenijo na temelju pravice do samoodločbe naroda. Ehrlich je v tistem času najodgovornejšega slovenskega politika pozval k obnovitvi slovenske suverenosti in svaril, da bi čakanje na begunsko vlado v Londonu in na glas slovenskih predstavnikov v njej, vodilo v anarhistično obnašanje posameznih podtalnih skupin – pri čemer ni imel toliko v mislih komunistične partije, ki je bila v obdobju pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo v pasivni drži, pač pa nekatere skupine meščanskega tabora, ki so iz ilegale delovale brez zadostne demokratične legitimnosti. Natlačen je bil do tega predloga zadržan in ga je nekaj tednov kasneje odklonil z izgovorom, da je načrt neizvedljiv, ker bi izzval italijanske oblasti ter predstavljal izraz nelojalnosti do legitimne kraljeve vlade v begunstvu ter zanikanje kontinuitete Kraljevine Jugoslavije.¹⁰²

Naslednji dogodki so pokazali, da predstavniki predvojne oblasti niso imeli položaja tako trdno v rokah, kot so bili samozadovoljno prepričani. Skoraj istočasno, ko je bil septembra 1941 zavržen Ehrlichov predlog za umik slovenske meščanske politike v uporniško ilegalo, je 16. septembra Slovenski narodni osvobodilni odbor, najvišji organ OF, razglasil, da »za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju«.¹⁰³ S tem razglasom je OF monopolizirala upor proti okupatorju in opredelila za izdajalca vsakogar,

¹⁰⁰ Pust, *Palme mučenišva*, str. 372; Blumenwitz, *Okupacija in revolucija*, str. 174; Dežman, *Totalitarizmi in prihodnost*, str. 123–128.

¹⁰¹ Škerl, *Prispevki*, str. 100–101; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 257.

¹⁰² Žebot, *Nemiljiva Slovenija*, str. 206–215; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 259; Godeša, Ehrlich, str. 285–286.

¹⁰³ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije I*, str. 116.

ki bi se drznil delovati za slovenske narodne cilje zunaj njenega okvira.¹⁰⁴ Drugi odlok, s katerim si je KPS utrla pot do prevzema oblasti, je bil izdan isti dan. *Odlok Slovenskega narodnega osvobodilnega odbora glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve* je VOS omogočil izvrševanje t. i. likvidacij, katerih namen je bil odstranitev nasprotnikov komunistične revolucije in ustrahovanje ljudi. Odlok je predvideval »nagle, ustne in tajne postopke« posebnih sodišč in ni predvideval možnosti obrambe niti ne zaslišanja osebe, ki jo je doletela obtožba kolaboracije.¹⁰⁵

V primerjavi z mladci, ki so do smrti Tomca v aprilu 1942 izražali nasprotovanje OF zgolj na načelni ravni ter so se v oborožen protirevolucionarni boj vključili šele, ko je to zahteval nemški okupator, so se stražarji takoj po pojavu OF vključili v neposredno delovanje proti komunistično vodenemu uporu.¹⁰⁶ Njihova aktivnost v tej smeri je imela več razvojnih stopenj. Najprej je imela klubski značaj, kar pomeni, da so vodilni člani akademskega kluba Straža preostalim članom na sestankih tolmačili bistvo upora, ki ga je propagirala OF, s stališča, da gre za komunistično gibanje.¹⁰⁷ Nato so proti koncu oktobra in novembra 1941 prešli v aktivno propagando proti OF med slušatelji ljubljanske univerze, ki je imela značilnost pravicane propagandne vojne z letaki.¹⁰⁸

V obdobju papirnatih napadov na OF je Ehrlich s svojim ožjim krogom stražarjev razmišljal o slovenski državnosti v perspektivi konca vojne. Med OF in stražarji se je glede tega vprašanja kmalu razvila določena tekmovalnost. Tako so stražarji ugotavljali: »Narod, ki v glavnem simpatizira z OF, noče nazaj starega stanja. Zato je treba preden s programom, ki bo potegnil (Suverena Slovenija).«¹⁰⁹ Pogled Ehrliche na slovenstvo je zajet v študiji *Slovenski problem*, ki nosi datum 24. november 1941. Študija je bila po tajnih poteh poslana slovenskim predstavnikom v tujino, da bi z njo seznanili zavezniške politike. V njej so prišle do izraza razlike med stališčem SLS in stražarskim krogom v gledanju na slovenski prihodnji narodnopolitični položaj. V SLS so upanje na obnovo predvojne stanja gradili na tem, da so zahodni zavezniki, vsaj v prvem obdobju vojne, še v celoti podpirali obnovo jugoslovanske monarhije po koncu vojne, medtem ko so stražarji imeli vizijo samostojne Slovenije, vključene ne v južnoslovanski, ampak v srednjeevropski prostor. Na osnovi predvojne ideje t. i. višarskega slovenstva na stičišču evropskih kultur in narodov je Ehrlich v Slovenskem problemu na zavezniške vlade naslovil zahtevo po združenju Sloveniji, ki bi s svojimi mejami zajela celotno slovensko etnično ozemlje, kot državna tvorba pa bi predstavljala mejnik, ki ne bi ločeval, marveč združeval različna območja Evrope. Takšen koncept je zahteval, da je treba doseči ozemeljsko povezavo med Slovenci in zahodnimi Slovani na račun izbrisa Avstrije s političnega zemljevida Evrope. Na tej osnovi bi se vzpostavila pretežno

¹⁰⁴ Griesser Pečar, *Umor*, str. 314–315.

¹⁰⁵ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije 1*, str. 119–120; Griesser Pečar, *Umor*, str. 319.

¹⁰⁶ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 217.

¹⁰⁷ Škerl, *Prispevki*, str. 103.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 106.

¹⁰⁹ Godeša, Ehrlich, str. 288.

katoliška srednjeevropska federacija, dovolj močna, da bi zadržala zgodovinsko nevarnost, ki jo za majhne narode predstavljata Nemčija in Rusija.¹¹⁰ Da bi širše predstavili te in še druge ideje so stražarji osnovali glasilo z imenom *Slovenija in Evropa*. V njem so objavljali prispevke, ki so se večinoma ukvarjali s slovensko državno mislijo, z okupatorjevim nasiljem in s protikomunizmom.¹¹¹ Stališče stražarjev do bodoče slovenske državnosti je vplivalo na njihov odnos do Slovenske legije, ki jo je vodil nekdanji poslanec SLS Rudolf Smersu. Akademski klub Straža je v Slovensko legijo sicer vstopil, podpiral pa jo je le deloma, saj je priznaval jugoslovansko begunsko vlado, ne pa tudi Jugoslovanske vojske v domovini oz. četnikov pod vodstvom Draže Mihailovića.¹¹² Med vojno je klub Straža uradno bil del SLS, vendar je Straža ubirala samostojno pot, ki ni bila vedno pot uradne SLS. Stražarji so povzročili velika nasprotja znotraj stranke, ki so pripomogli k temu, da je SLS dajala vtis notranje sprte stranke, kar je v vojnem času imelo veliko večje posledice kot v času pred vojno.¹¹³

Vzporedno z intenzivnim razmišljanjem stražarjev o slovenski prihodnosti, so se vrstili umori protirevolucionarno mislečih Slovencev; te je v Ljubljani izvajala VOS, na podeželju pa partizanske enote. Stražarjem je takratna situacija narekovala konkretne ukrepe; v prvem obdobju sicer še brez povezave z okupatorsko oblastjo. Do konca leta 1941 je število atentatov preseglo številko 20 in zahtevalo le malo manj smrtnih žrtev. Kot odgovor na to krvoprelitje so stražarji 21. decembra izdali letak z naslovom *Ultimat*, ki ga je sestavil Ciril Žebot, pod letak pa se je podpisala Slovenska liga proti banditom in morilcem. Stražarji so z njim posvarili, da bodo v primeru še enega atentata razkrili 15 voditeljev OF. Do tega razkritja nato kljub nadaljnjim atentatom ni prišlo, morebiti zaradi nasprotovanja Natlačena, ki ga je za mnenje vprašal Žebot.¹¹⁴ Slednji je bil prepričan, da se partijsko vodstvo ni zmenilo za te grožnje, ker je bilo seznanjeno, da stražarje še vedno obvezuje ukaz Narodnega sveta z dne 10. aprila 1941 proti denuncianstvu oz. ovajanju.¹¹⁵ Zgodovinar Boris Mlakar je v zvezi s tem opozoril, da so bila zadevna imena javnosti že več ali manj znana, morda z izjemo nekaterih protikomunističnih članov Vrhovnega plenuma OF, ki so še živeli v Ljubljani.¹¹⁶ V bistvu je bil stražarski ultimat papirnati zmaj, ki je povzročil dosti hrupa, zaradi svoje brezzobosti pa ni spremenil ničesar.

Pod geslom protikomunizma so stražarji poskusili organizirati množične manifestacije, vendar pri tem niso bili prav uspešni. Na poziv OF naj se 1. decembra 1941 med sedmo in osmo uro zvečer izpraznijo javni prostori in ulice v Ljubljani, so stražarji nameravali odgovoriti s protidemonstracijami, pri čemer pa so dosegli nasproten učinek od zaželenega. Italijanske oblasti so jih namreč odvedle na kvesturo. Podoben prizor se je ponovil na protikomunističnih demonstracijah

¹¹⁰ Prav tam, str. 302–307; Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 268–305.

¹¹¹ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 260; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 219.

¹¹² Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 207; Škerl, *Prispevki*, str. 108.

¹¹³ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 119.

¹¹⁴ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 262.

¹¹⁵ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 257–258.

¹¹⁶ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 262–263.

Ehrlichovih privrženecv 26. januarja 1942.¹¹⁷ Kmalu zatem so se stražarji pridružili italijanskim oblastem pri njihovem poskusu uničenja komunistično vodenega upora proti okupatorju v njegovem središču. Italijanski okupator je februarja 1942 v Ljubljani, kjer je v tistem času delovalo vodstvo OF, začel izvajati množične racije in internacijo tistega dela prebivalstva, ki je bil osumljen sodelovanja z OF.¹¹⁸ V času marčevskih racij so stražarji, da bi odkrili »nasilniško mrežo VOS«, začeli aretacije in zasliševanja članov OF. V zvezi s tem je Žebot zatrdil, da so to delali »popolnoma brez sodelovanja z Italijani«; v obravnavanem obdobju in vse do poletja 1942 naj bi po zaslišanju vsakega privrženca OF izpustili, ne da bi ga izročili italijanskim oblastem.¹¹⁹ Franček Saje je v knjigi *Belogardizem* predstavil nasprotno sliko takratnega dogajanja: stražarji niso več le ovajali italijanski policiji, temveč so s privoljenjem okupacijskih oblasti pristaše OF aretirali kar na ulici in celo vdirali v stanovanja. Aretirane so vodili v Akademski dom na Miklošičevi cesti in v Lichtenurnov zavod na Ambroževem trgu v Ljubljani ter jih tam zasliševali, pretepali in jih nato izročali italijanski policiji. Vodilni pri tem početju naj bi bil Žebot.¹²⁰ Tudi priče takratnega dogajanja v Ljubljani so opazile sodelovanje stražarjev z Italijani. Albin Šmajd, ki je bil v Slovenski legiji odgovoren za obveščevalno dejavnost, je v svoj dnevnik zapisal: »Opazim skupine, ki preiskujejo ulice (Kalan, Casar, Poravne). Z italijanskimi oblastmi se odpeljejo neznano kam, na nekaj važnega.«¹²¹

Stražarji so z letakom z naslovom *Naše stališče* 30. marca 1942 javno napovedali neposreden spopad z OF. Boj Slovencev proti okupatorju so v dani situaciji razumeli kot vnaprej obsojenega na neuspeh in drugotnega pomena ter za prvenstveni cilj slovenske politike razglasili boj proti OF: »Do OF je iz slovenskega vidika mogoče samo eno zadržanje: popolno uničenje do zadnjih sledov in poslednjih vzrokov. V tem trenutku je aktualno samo eno osvobodjenje: slovenski narod je treba osvoboditi od komunistične OF in to, takoj! Osvobajanje izpod tuje okupacije ni v naši moči in je vsak tovrstni aktivizem blaznost, ker nas more samo uničiti [...] zaradi tega je v tem trenutku depasirano katero koli narodno vodstvo, ki bi se v tem kritičnem trenutku aktivno bavilo s tem drugotnim, sedaj neaktualnim vprašanjem, namesto s tem, kako čim prej narod rešiti strahot, v katere ga je pahnila komunistična OF.« Obravnavani letak moremo razumeti kot uvod v Ehrlichovo zahtevo, naj italijanski okupator za obračun s komunisti oboroži domače prebivalstvo.¹²²

Marec 1942 je bil ob okupatorjevih racijah zaznamovan z atentatom VOS na Frančka Župca 16. marca in na Jaroslava Kiklja dva dneva zatem. Italijanske oblasti ne samo da niso zmogle preprečiti novih žrtev revolucionarnega nasilja, temveč so nesrečo civilnega prebivalstva še dodatno stopnjevale z represalijami, saj je streljanje talcev in trpanje ljudi v taborišča predstavljalo njihovo reakcijo na dejanja OF. Kot odgovor na te težke razmere je Ehrlich napisal spomenico, ki jo je 1. aprila 1942

¹¹⁷ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 224.

¹¹⁸ Ferenc, *Okupatorjeve racije*, str. 183–197.

¹¹⁹ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 206.

¹²⁰ Saje, *Belogardizem*, str. 137–138.

¹²¹ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 220.

¹²² Prav tam, str. 220–221.

izročil italijanskim vojaškim oblastem. V njej je ostro kritiziral omejitve osebne svobode, napredujočo italijanizacijo, samovoljne ukrepe okupacijskih oblasti v Ljubljanski pokrajini ter opozoril na težak položaj prebivalstva, ki je bilo izpostavljeno tako partizanskemu kot okupatorjevemu nasilju. Ehrlich je v spomenici neposredno obtožil Italijane, da ti niso preganjali komunističnega nasilja, kadar to ni prizadelo njih neposredno, ampak so okupatorjevi povračilni ukrepi prizadeli predvsem nedolžno civilno prebivalstvo. Opozoril je, da so številni protikomunisti v ječah, medtem ko je vodstvo OF na varnem. V zvezi s tem je izrazil sum, ki je takrat nastal v javnosti, da imajo komunisti svoje zaupnike v italijanskih uradih. Da bi se povečala varnost prebivalstva in preprečila nasilna dejanja komunistov, je predlagal ustanovitev slovenske policije pod vodstvom predvojnih policijskih uradnikov in oblikovanje slovenske varnostne službe v obliki različnih formacij. Pobudo je Ehrlich utemeljil z naslednjimi besedami: »Absolutno potrebno se zdi, da it.[alijanska] oblast da Slovencem možnost samoobrambe v sledeči obliki: slovenski orožniki in stražniki naj spet dobe orožje in sodelujejo pri varnostni službi. Stojijo naj pa pod vodstvom bivših višjih slovenskih policijskih uradnikov, ki naj jih zasedbena oblast imenuje po nasvetu vodilnih mož prejšnje slovenske uprave. Če naj Slovenci uspešno pomagajo pri izkoreninjenju in uničevanju komunistične organizacije, ki jo smatrajo za svoje največje narodno in kulturno zlo, je potrebno, da jim it.[alijanske] oblasti omogočijo avtonomno varnostno službo v obliki akademske formacije, meščanske straže in splošne narodne straže po vaseh. Vse te formacije naj stoje pod vojaškim nadzorstvom, naj pa nimajo nobenega fašističnega obeležja.«¹²³ Ehrlichov predlog ni bil izviren, saj so podobne pobude že prej prihajale s strani drugih oseb; tako je predsednik združenja industrialcev Avgust Praprotnik, zaradi vse številčnejših vosovskih umorov, že januarja 1942 podal pobudo za ustanovitev slovenske politične policije v okviru italijanskih sil, ki bi se vključila v boj proti OF, zaradi česar je VOS 20. februarja 1942 nanj izvedla atentat.¹²⁴

Ehrlicha je bil kmalu po izročitvi spomenice Italijanom umorjen v atentatu VOS. O umoru Ehrlicha naj bi njegovi nasprotniki razpravljali od novembra 1941 naprej. Kot v primeru kasnejšega umora nekdanjega bana Marka Natlačena so zaradi daljnosežnih posledic tudi za umor Ehrlicha komunisti iskali širši konsenz v vrhu OF. Josip Rus je v svojih spominih zapisal, da je v obravnavanem času med člani Izvršnega odbora OF potekala dolgotrajna razprava o umoru Ehrlicha in da njegovi člani razen Edvarda Kocbeka temu niso nasprotovali.¹²⁵ O Ehrlichovi usodi je – glede na Kocbekov zapis – odločil Izvršni odbor OF 7. maja 1942.¹²⁶ Ehrlich je padel pod streli dveh vosovcev 26. maja 1942 – nedaleč od mesta kjer je bil 18. marca ustreljen Jaroslav Kikelj. Skupaj z Ehrlichom je umrl njegov naključni spremljevalec Viktor Rojic, ki sta ga atentatorja zamenjala za Žebota. Ta je, vred z drugim vidnim stražarjem Francem Casarjem, tudi potem ostal na seznamu vo-

¹²³ Mlakar, Delovanje stražarjev, str. 268–277; Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 193–196.

¹²⁴ Prav tam, str. 82, 383.

¹²⁵ Rus, *Zapiski iz življenja*, str. 158–159.

¹²⁶ Mlakar, Delovanje stražarjev, str. 264.

sovskih žrtev. VOS je 27. maja izdala komunike, da je »bil justificiran izdajalec in škodljivec slovenskega naroda, odkriti iniciator političnega in policijskega sodelovanja peščice reakcionarnih izdajalcev z okupatorji ter organizator denuncijantskih ter terorističnih tolp v službi okupatorjev – Lambert Ehrlich. Lambert Ehrlich je izšel iz vrst najreakcijonarnejše klike v slovenskem narodu, ki nikoli ni imela pred očmi interesov slovenskega naroda, pač pa si je dosledno z vsemi sredstvi prizadevala učvrstiti svoje lastne protiljudske in protislovenske klikarske pozicije. Zato je ta klika vedno smatrala za svojega glavnega sovražnika demokratične težnje slovenskega delovnega ljudstva in njegove avantgardne sile in je v boju proti tem bila vsak čas pripravljena poteptati tudi najosnovnejše pravice in zahteve slovenskega naroda. Ker je v slovenskih demokratičnih ljudskih množicah ta klika gledala svojega glavnega sovražnika, se je vedno povezovala z največjo mednarodno reakcijo, v poslednjih letih pred zlomom Jugoslavije pa se je popolnoma na nemški nacional "socializem" in italijanski fašizem ter postala na slovenskih tleh njegov glavni zagovornik in propagator. Zato nosi ta klika, v kateri je bil Ehrlich eden od vodilnih ljudi, na Slovenskem glavno odgovornost za zlom Jugoslavije in za katastrofo, ki je doletela slovenski narod.«¹²⁷ Komunike navaja, da je obveščevalna služba OF ugotovila, da je Ehrlich kot duhovni vodja stražarjev le-te pripeljal na »pot denuncianstva in najbolj tesnega policijskega sodelovanja z okupatorskimi oblastmi«, da Ehrlichovi stražarji »niso bili samo slepo orodje okupatorjev, ampak so v mnogih primerih podvzeli naravnost iniciativo v policijskem preganjanju Slovencev«, da je večina najbolj strupenih izlivov proti narodnoosvobodilnemu gibanju izpod Ehrlichovega peresa, da ima ta najtesnejše stike z ljubljansko kvesturo in karabinjerji in da zaradi »takega svojega sodelovanja z okupatorji Lambert Ehrlich tudi sam neposredno nosi odgovornost tako za objavo okupatorske odredbe o streljanju talcev kakor za dejansko streljanje cele vrste slovenskih talcev, ki so jih predali v roke okupatorjev "Stražarji"«. Zato je »za vse te zločine [...] sedaj prejel [...] zaslužen kaznen, ki je obenem opomin vsem tistim, ki mislijo, da jim kakršnikoli položaji dovoljujejo nekaznovano izdajati svoj narod.«¹²⁸ Izjava, da je Ehrlichova smrt »opomin« drugim, dokazuje, da je šlo pri usmrtni Ehrlicha vsaj toliko kot za kaznovanje sodelovanja z okupatorjem tudi za odvrčanje in zastraševanje vseh drugih nasprotnikov OF. Zgodovinarica Tamara Griesser Pečar je v zvezi s tem opozorila, da smrtna kazen ni grozila le tistim, ki so narod mobilizirali proti OF, ampak tudi tistim, ki so zunaj OF narodne sile mobilizirali za druge cilje.¹²⁹ Izvršni odbor OF je 2. junija 1942 objavil komunike s pozivom Slovincem, naj strnejo svoje vrste v OF. Temu pozivu je kot odmev na »justifikacijo« Ehrlicha dodan ponovljen opomin nasprotnikom OF: »Zaslužena kazen Ehrlichova pa je opomin vsem tem podžigalcem državljanske vojne, da slovensko ljudstvo ne bo

¹²⁷ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije* 2, str. 117–121.

¹²⁸ Prav tam, str. 118–120.

¹²⁹ Griesser Pečar, *Umor*, str. 314–315. Zgodovinar Stane Granda je po spominu navedel izjavo Ferda Gestrina, katerega je vprašal, zakaj so po njegovem mnenju umorili Ehrlicha. Gestrin mu je odgovoril: »Bil je edini, ki je bil sposoben organizirati odpor proti okupatorju mimo komunistov.« Prim. Granda, Lambert Ehrlich, str. 322.

trpelo izdajalcev v svoji sredi. Kdor v času vojne na življenje in smrt, kakršno bije danes slovenski narod, ruši enotnost naroda, zlasti pa še njegove narodne vojske, ta je izdajalec interesov naroda in ga bo ljudstvo kot takega tudi obsodilo. V svojem naporu, da ohrani enotnost svojih vrst, bo slovensko ljudstvo, združeno v vrstah OF odločno in brez popuščanja izvršilo vse tisto, kar je v interesu zmage osvobodilnega boja. "Sovražnik, ki se ne vda, mora biti uničen!"¹³⁰ Edvard Kardelj je po umoru Ehrlicha spodbujal svoje podrejene: »Kakor hitro dobite kake nove podatke o Cas. [Casar Franc, op. a.], Žeb. [Žebot Ciril, op. a.] itd. – streljajte. Če se bo mržnja mas proti njim povečala v bližnjih dneh – streljajte brez podatkov.«¹³¹ Žebot je bil mnenja, da je bil Ehrlich pri komunistih posebej zaznamovan že od začetka njegovega uspešnega delovanja proti naraščanju vpliva komunistične ideologije med mladimi razumniki na univerzi. Srd do stražarjev naj bi tako postal del kolektivnega spomina komunistov.¹³² Ni mogoče ugotoviti, ali Žebotova sodba drži v celoti, dejstvo pa je, da je VOS že od vsega svojega začetka v okviru boja proti t. i. beli gardi kontrolirala delovanje akademskega kluba Straža.¹³³

Po Ehrlichovem umoru je postal duhovni vodja stražarjev salezijanski duhovnik France Blatnik. Laično vodstvo Straže je prevzel pravnik Franc Casar, po njegovi smrti v zvezi s katastrofo turjaške posadke Ciril Žebot, po odhodu slednjega v Rim oktobra 1943 pa Pavle Verbic.¹³⁴ Umor voditelja stražarjev je po Žebotovi sodbi predstavljal prelomnico, saj se je po teh dogodkih stražarski krog »množično priključil slovenski protikomunistični samoobrambi in podtalnim edinicam slovenske narodne vojske«.¹³⁵ Neposredno po Ehrlichovem umoru je nastalo italijansko vojaško poročilo naslovljeno na štab IX. armadnega zbora. V njem je orožniški stotnik Angelo d'Amata sporočil, da so mu po umoru Ehrlicha »izrecno potrdili, da se katoliki, Ehrlichovi člani in privrženci gibanja tega profesorja zbirajo v skupinah, da bi razpravljali o ustanovitvi akcijskih oddelkov, tudi oboroženih, za brezpogojno sodelovanje z italijanskimi oblastmi«. Stražarji so v tem primeru sledili predlogu pokojnega Ehrlicha, ki je 1. aprila 1942 v spomenici italijanski okupacijski oblasti predlagal ustanovitev protipartizanskih oboroženih enot pod italijanskim vojaškim poveljstvom. Vendar so bili po sodbi Borisa Mlakarja za nastanek prve vaške straže v Šentjoštu nad Horjulom 17. julija 1942 in nato še drugih tovrstnih oboroženih protirevolucionarnih formacij bolj kot dejanja stražarjev odločilni dogodki na terenu, predvsem samostojni samoobrambni nastopi v Šentjoštu in na Notranjskem ter negativen preobrat v razpoloženju prebivalcev do partizanskega gibanja.¹³⁶ Kljub nezaupanju v vodstvo SLS je septembra 1942 nekaj stražarjev odšlo v eno izmed prvih postojank vaških straž v Kleče pri Ljubljani, kasneje pa jih je odšlo še več med vaške straže v dobrepoljski dolini. V postojankah vaških straž so stražarji zaradi

¹³⁰ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije* 2, str. 120–212.

¹³¹ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 384–387.

¹³² Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 69.

¹³³ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 371, 378–379.

¹³⁴ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 258; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 218.

¹³⁵ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 240.

¹³⁶ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 264.

njim lastne ambicioznosti zasedli približno 15 poveljniških mest, drugod pa se je razporedilo še okoli 40 stražarjev.¹³⁷

V obravnavanem obdobju so v Ljubljani člani Straže odločilno sodelovali v kratkotrajni slovenski policiji Ljubljanski varnostni straži, ki se je kmalu preimenovala v Formacijo prostovoljne protikomunistične milice. Po vosovskem atentatu na najvidnejšega politika protirevolucionarnega tabora Marka Natlačena 13. oktobra 1942 je ustanovitev slovenske policije predstavljal odgovor italijanskih zasedbenih oblasti na vse glasnejše zahteve Slovencev po zaščiti pred komunističnim nasiljem in brezobzirnimi povračilnimi ukrepi okupatorja. Ti so sprožali veliko odpora in sumničenj, saj so med drugim junija 1942 Italijani po racijah, ki so zajele slovenske izobražence, odpeljali v taborišče Gonars 37 stražarjev. Slovenska policija je bila ustanovljena po dolgih pogajanjih, vendar je delovala le kratek čas, od konca oktobra 1942 do konca januarja 1943. Njen poveljnik je bil podpolkovnik Ernest Peterlin, ki je bil v ta namen sredi septembra 1942 izpuščen iz italijanske internacije. Ob ustanovitvi je slovenska policija štela 150 moških. Večino je prispevala Slovenska legija, preostalo pa Straža. Peterlin je v pismu Šmajdu tako opredelil naloge slovenske policije: »Vse razen gospode, ki so podpirali OF, naj se temeljito nadzoruje [...] Represalije naj se ne izvaja kar povprek. Predvsem na voditelje in sodelavce pri zločinih. Zapeljance samo nadzirati. Člane KPJ je treba ustaviti brez pardona. [...] Internacija bi bila zanje samo rešitev. Zapiranje naj se ne izvršuje tako, da bi jih izročili Italijanom, bolje je, da se počaka v tem slučaju na svojo policijo.«¹³⁸ Slovenska policija je izvajala racije, odkrivala ilegalne tiskarne, opremo, zapirala in zasliševala člane ter simpatizerje OF. V času od 21. do 23. decembra 1942 je v Ljubljani izvajala t. i. božične racije. Med temi racijami so bili aretirani ljudje iz različnih političnih taborov, ki so jih doletela groba zasliševanja in številne od njih internacija v italijanska taborišča. Pri tem so bili krivičnih postopkov deležni povečini popolnoma nedolžni ljudje. Italijani niso dolgo trpeli slovenske policije; najprej so ji vzeli zaporniške celice, nato so sredi januarja 1943 policijo ukinili. Njeni člani so bili razvrščeni v različne vašeke straže.¹³⁹

Kljub temu, da so stražarji po umoru Ehrlicha pokazali radikalno odločnost v protikomunističnem boju, so vse do kapitulacije Italije zaradi nasprotovanja pojavu slovenskega četništva odklanjali sodelovanje s Slovensko legijo. Vodstvo Straže je svoje člane celo postavilo pred izbiro, naj do 15. maja 1943 izstopijo bodisi iz Slovenske legije bodisi iz Straže. Nekateri stražarji se namreč niso zmenili za ukaz, ki ga je že februarja 1943 izdal Franc Casar, da član Straže ne sme vstopiti v nobeno ilegalno vojaško organizacijo. Vodstvo SLS je v tem ukazu videlo slabitev protikomunističnega boja.¹⁴⁰

Ob kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so stražarji igrali pomembno vlogo na gradu Turjak, kamor se je umaknilo precejšnje število vaških straž s 700 moškimi.

¹³⁷ Prav tam, str. 265.

¹³⁸ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 279–280; Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 121–122.

¹³⁹ Prav tam, str. 120–122; Ferenc, *Okupatorjeve racije*, str. 214–224.

¹⁴⁰ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 208.

Že prej so si stražarji zagotovili politični nadzor nad vaškimi stražami v Dobropolju in njegovi soseščini. Na Casarjevo zahtevo so odstavili skupnega poveljnika tamkajšnjih enot, poročnika Staneta Goloba, ki je bil pred vojno aktivni narednik v jugoslovanski kraljevi vojski, na njegovo mesto pa ustoličili Antona Perneta, rezervnega poročnika, ki naj ne bi bil rojen vojak, a je bil enakih misli kot stražarji. Ob prihodu enot na Turjak je bil s strani stražarjev Franca Casarja in Ludvika Arka ter Antona Perneta, novega poveljnika največje vaške straže, tj. dobrepoljske, kot skupni poveljnik turjaške posadke zavržen četniški podpolkovnik Josip Dežman. Ob tem je znova na dan udaril odpor stražarjev do Mihailovičevih sodelavcev. Četniki, ki so preživeli padec Grčaric niso sprejeli Dežmanovega vodstva. Slednji je zagovarjal umik posadke iz turjaškega gradu, ki je zanj, ob obkoljevanju partizanskih enot, vse bolj postajal past. Po vojni je prevladala ocena, da so prav stražarji preprečili umik iz obleganega gradu. Med obleganjem so se v turjaški posadki eni sklicevali na navodila Slovenske legije, drugi na smernice Straže, tretji na navodila Draže Mihailovića. Neenotnost v poveljevanju je botrovala padcu Turjaka 19. septembra 1943 in nato pomoru njegove posadke, z ranjenci vred. Akademski klub Straža je tedaj utrpel okrog 20 žrtev. Že 13. septembra sta padla Casar in Arko, ki sta izgubila življenje kot kurirja namenjena iz gradu Turjak v Ljubljano, da bi tam poiskala pomoč za oblegano posadko.¹⁴¹

Stražarji, ki niso padli na Turjaku, so se po nemški zasedbi celotnega slovenskega ozemlja pridružili protikomunističnemu boju v okviru Slovenskega domobranstva in ljubljanske politične policije. Slednjo je vodil Maks Loh, član Straže, kateremu je bil nadrejen Lovro Hacin, ki ga je nemški okupator 22. septembra 1943 imenoval za policijskega upravnika v Ljubljani. V politični policiji je delovalo okrog 90 mož, od teh naj bi jih bilo 50 stražarjev. Politična policija je postala zloglasna z mučenji zapornikov. Na povojnem procesu je Hacin izjavil, da je mučenje odobril na zahtevo političnega oddelka z Maksom Lohom na čelu; njegovi člani so namreč grozili, da bodo odstopili, če jim pri delu ne bo dovoljeno uporabljati mučilnih metod.¹⁴²

Večina stražarjev je po kapitulaciji Italije in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine našla svoje mesto v na novo ustanovljenim Slovenskem domobranstvu, ki ga je vodil Leon Rupnik. V okviru domobranstva je slovenski meščanski tabor našel z nemškim okupatorjem stično točko v boju proti komunistično vodenemu odporiškem gibanju. Stražarji so upali, da bodo v Slovenskem domobranstvu pridobili odločilno vlogo, saj so imeli v njegovem štabu kar dva njihova simpatizerja: polkovnika Antona Kokalja in podpolkovnika Ernesta Peterlina. Ko je Kokalj odšel na Primorsko organizirat tamkajšnje domobranstvo, je vpliv stražarjev segel še na Goriško in posebej na Tolminsko. Tudi potem, ko so Nemci v taborišče Dachau zaradi anglofilske zarote odpeljali Peterlina in so tako stražarji ostali brez podpornikov v domobranskem vojaškem vrhu, so ti z veliko prizadevnostjo in izkazano sposobnostjo svoj vpliv znotraj Slovenskega domobranstva počasi, a zanesljivo

¹⁴¹ Prav tam, str. 262–278; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 265–266.

¹⁴² Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 283–284.

večali.¹⁴³ Vzrok temu gre iskati v okoliščini, da v Rupnikovi pokrajinski upravi ni hotel sodelovati ali prevzeti odgovornosti noben od uveljavljenih politikov, ker bi to predstavljalo kolaboracijo z okupatorjem. Tako je nastala kadrovska praznina, ki so jo izrabili tisti, ki so iskali možnosti za hitro uveljavitev. General Rupnik se je obdal s študenti, mladimi intelektualci in politično nezrelimi ljudmi.¹⁴⁴ Med temi so priložnost za prevzem odgovornih mest najboljše izkoristili člani Straže. Tine Debeljak jih je takole označil: »Ta skupina je imela odločnost idealnega protikomunističnega borca in se je tudi žrtvovala, z mnogo članov, imela svoj cilj v novem upravljanju naroda, strokovno se je pripravljala na prevzemanje vodstva, imela zaslombo pri najvidnejših predvojnih katoliških politikih, ki so v njej gledali svoje naslednike. Toda verjetno zaradi njih mladosti še ne – neposredne, temveč tiste, ki naj šele začno svoja »vajeniška leta« javnega delavca po demokratični metodi od spodaj navzgor [...] Vojna je prehitela ta »učna leta« in v vojnih časih je mladina dozorela hitreje »kot bi smela«. [...] Bila je to revolucionarna mladina na protirevolucijski strani, ki je zamudno dobo za legitimnost hotela nadomestiti z zavzetjem postojank na podlagi – tveganja, boja in žrtev.«¹⁴⁵

Rupnikov krog si je izoblikoval posebno miselnost, ki je razumela Slovensko domobranstvo kot jedro novega nacionalnega gibanja, ki je temeljil na protistrankarstvu in je načrtoval obračun s predvojnimi politiki.¹⁴⁶ Da se je Slovensko domobranstvo poistovetilo z omenjenimi idejami, kaže na vpliv stražarjev. Ti so ob ljubljanski politični policiji zavzeli položaje tudi v okviru Informativnega urada Rupnikove pokrajinske uprave in domobranske propagandne službe.¹⁴⁷ Glede na nemške vire so bili slovenski domobranski propagandisti izredno dejavni in iznajdljivi, saj so izrabili vsako priložnost za razglašanje ideje o Zedinjeni Sloveniji. Izkoriščali so celo govore visokega komisarja za Operacijsko cono Jadransko Primorje Friedericha Rainerja, ki so izražali naklonjenost pravicam posameznih evropskih narodov ter so te neposredno prenašali na položaj Slovencev. Zaradi tega je bila nacistična propaganda prisiljena omejevati objave lastnega upravnega voditelja v ljubljanskih časopisih, pri nemških oblasteh pa je tovrstno poudarjanje slovenskega značaja domobranstva in slovenstva kot takega povzročalo veliko nejevolje.¹⁴⁸ Če je v nekem obdobju v domobranski propagandi prevladalo poudarjanje slovenskih interesov in zavesti, gre temu verjetno največja zasluga prisotnosti stražarjev v domobranskih propagandnih službah.

Ehrlich in Korošec sta stražarjem od vsega začetka dajala vedeti, da imajo posebno poslanstvo v slovenskem narodu ter da predstavljajo njegovo bodočo vodilno elito. Politično najbolj nadarjeni stražarji so bili že pred drugo svetovno vojno imenovani na vplivne oblastne položaje. Na željo Korošca je Franc Casar postal pomočnik pri Francu Kulovcu v tajništvu slovenske veje JRZ. Prav tako je

¹⁴³ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 266.

¹⁴⁴ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 313–314.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 314–315.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 314.

¹⁴⁷ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 266.

¹⁴⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 335.

bila zasluga Korošca, da je nato Casar postal tajnik pri banu Marku Natlačenu. Ko je Korošec leta 1940 postal minister za prosveto v kraljevi vladi, je Pavleta Verbica vzel za svojega tajnika. To so bili najbolj vidni rezultati prijateljstva med člani akademskega kluba Straža in Korošcem. Ko je ta 14. decembra 1940 nenadoma umrl, je stražarsko gibanje izgubilo svojega velikega pokrovitelja, vzpon njegovih članov med politične veljake pa je bil prekinjen. Stražarji so nato toliko bolj nestrpno pričakovali, da jim bo dana priložnost, da se dokažejo, in s toliko večjo potrnostjo doživljali, kako jim uveljavljeni politiki niso dovolili, da bi v usodnem času slovenske zgodovine prevzeli del politične odgovornosti. Žebot je tožil, da med okupacijo vodstvo ilegalne SLS ni pritegnilo angažiranega mladega rodu v skupni boj za narodov obstanek, ter da je najvidnejše člane Straže odrivalo tako od vodstva SLS kot od medvojnih političnih koalicij, kot sta bili Slovenska zaveza in Narodni odbor.¹⁴⁹ Velika ambicioznost stražarjev je nasprotnikom navsezadnje dajala povode za posmehljive komentarje na njihov račun; tako se jih je oprijel vzdevek »Lambertovi otroci«.¹⁵⁰ Za napetosti v odnosu stražarjev do vodilnih v SLS so vedeli tudi komunisti. Avtor *Elaborata* o Slovenski Katoliški akciji je ta problematični odnos takole interpretiral: »Ker so imeli po Koroščevi smrti člani vodstva SLS več simpatij za KA kot za Stražo, so Stražarji uvideli, da se bodo polastili vodstva katoliškega političnega tabora samo z direktno borbo proti izvršnemu odboru SLS. Preko Jožeta Basaja, Rudolfa Smersuja, [Andreja] Križmana, ravnatelja [Bogumila] Remca in drugih je bila KA direktno povezana s SLS. Zato je dejansko pomenila vsa borba med Stražo in SLS v dobi okupacije, le posebno obliko borbe Straže s KA.«¹⁵¹ Ta zapis dokazuje, da je tudi med vojno ostalo živo staro nasprotovanje med mladci in stražarji, kar pa navsezadnje ni presenetljivo. Odnos med KA in akademskim klubom Straža je bil formalno urejen že leta pred drugo svetovno vojno, niso pa bili urejeni medosebni odnosi ali pa bila presežena medsebojna izključevalnost. Zato se je rivalstvo s predvojne univerze in srednjih šol za časa okupacije preneslo v sfero visoke politike, saj so neobičajne oziroma kar kaotične razmere tistega časa tako mladcem kot stražarjem dajale možnost za politični vzpon in povečanje družbenega vpliva.

Žebot se je oktobra 1943 pred Gestapom umaknil v Rim. Tudi od tam je poskušal graditi politični vpliv stražarjev znotraj SLS in Katoliške cerkve. Januarja 1944 je v Ljubljano poslal pismo voditelju Straže Pavletu Verbicu, v katerem je stražarjem dal navodila, kako naj si pridobijo vpliv v domobranstvu in med cerkvenimi krogi. V pismu je izrazil prepričanje, da »če hoče torej Straža zmagati, podreti stare forme, prevzeti vso oblast, mora pridobiti in organizirati omenjene ustanove«. Po nesreči razkrita vsebina pisma je pri konkurentih stražarjev dvignila veliko prahu, zato so stražarji sami začeli širiti vest, da je pismo ponarejeno.¹⁵²

Uveljavljeni meščanski politiki so stražarje za svoje enakovredne partnerje priznali ob ustanovitvi Slovenskega ljudskega bloka 21. junija 1944, ki je predstavljal

¹⁴⁹ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 85.

¹⁵⁰ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 221.

¹⁵¹ ARS, *Elaborat*, str. 39.

¹⁵² Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 223; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 267.

skupni politični forum SLS, katoliške sredine, Straže in KA. Ustanovne skupine so se dogovorile, da bodo odslej nastopale skupno, prenehale z medsebojnimi napadi in se tega držali do konca vojne. Ta forum, ki ni postal pomemben politični dejavnik, je konec leta 1944 nadomestil Narodni odbor, ki so mu politiki tako konservativnega kot liberalnega tabora dodelili vlogo političnega zastopstva vseh demokratično usmerjenih Slovencev.¹⁵³ Na samem koncu vojne je Narodni odbor zastopnike Straže poklical na zasedanje na Tabor, kjer je bilo 3. maja 1945 oklicano začasno slovensko narodno predstavništvo – kratkotrajno in neuspešno slovensko suvereno politično telo.

Večina stražarjev je po koncu vojne delila usodo uniformiranih beguncev z Vetrinjskega polja, ki so jih Britanci s prevaro izročili jugoslovanskim komunistom. Vsega skupaj naj bi med okupacijo oz. državljansko vojno ter v povojnih pomorih življenje izgubilo med pet in šest desetih članov kluba Straža, tj. okoli 100 po številu.¹⁵⁴

Sklep

Na tečaju KA v Kranju, ki je potekal od 15. do 19. avgusta 1940 in kamor sta bila povabljeni kot predavatelja oba slovenska škofa, je bila osrednja tema edinost med katoličani. Lavantinski škof Ivan Jožef Tomažič je imel zaključni referat. Prav v tistem času je spor med mladci in stražarji dosegel vrh in največjo odmevnost, zato nam vsebina obravnavanega referata odkriva škofov pogled na ta spor in razodeva v čem je videl rešitev zanj. Glede potrebe po edinosti je pozval katoliško inteligenco, »naj se ne cepi v struje in stranke, naj bo edina, a ne na škodo načel [...]«. Ugotavljam v prvo, kar nihče ne more usporavati, da je edinost med katoličani nujna, brezpogojno nujno potrebna za uspeh versko-obnovitvenega dela, in v daljnem poteku za uspeh Katoliške akcije [...]. Dejstvo je; poskusi, ustvariti potrebno edinost, doslej niso uspeli, čeprav zastopniki posameznih struj poudarjajo, da so jim bistveni elementi katoliškega krščanstva, dogma, morala, Cerkve, papeštvo, sveti in nedotakljivi. [...] Zdi se, da javna, mnogokrat osebna polemika v časopisju [...] bo duhove vedno bolj razdvojevala in razburjala. Enako ne bo mogoče priti do edinstva, do enotnega dela, ako bo vsak voditelj ene ali druge skupine neizprosno vztrajal na svojem stališču in zahteval za edinstvo, naj se vsi drugi njemu vdajo in pridružijo. Za zedinjenje je potrebno [...] da je vsak pripravljen, popustiti v nebistvenih stvareh in se drugače mislečemu približati.«¹⁵⁵

Kljub temu da ne mladci ne stražarji niso bili pripravljeni »popustiti v nebistvenih stvareh in se drugače mislečemu približati«, je med njimi potekalo sodelovanje v obliki prevzemanja izkušenj in taktike proti delovanju komunistov na univerzi. Ciril Žebot si je v emigraciji zastavil vprašanje, »ali bi bilo pred vojno še mogoče ohraniti in utrditi dejavno skupnost med tremi katoliško usmerjenimi

¹⁵³ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 104–107.

¹⁵⁴ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 258, 267; Žebot, *Nemiljiva Slovenija*, str. 280.

¹⁵⁵ NŠAM, *Škof Tomažič*.

skupinami [mladci, stražarji in zarjani, op. a.] slovenskih študentov«. Da bi se razprtije v katoliškem taboru razrešile, bi se po njegovem mnenju »takrat morda še dalo doseči, toda verjetno le skupnim posredovanjem obeh takratnih slovenskih škofov. [...] Do tega pa ni prišlo.«¹⁵⁶ Nekdanji mladeč Jože Velikonja je podobno kot Žebot presodil, da se mu zdijo takratni »načelni« spori med mladci in stražarji »bolj vihar v kozarcu vode kot kaj resnega. Škof Rožman bi lahko posegel in bi bilo kmalu vsega konec«.¹⁵⁷ Prerekanje med Tomčevimi mladci in drugimi katoliškimi študentskimi organizacijami se je Janezu Arnežu že tedaj, ko je bil kot gimnazijec član mladčevske organizacije, zdelo »popolnoma odvečno in nesmiselno. Pravzaprav prav malenkostno, če človek pomisli, kakšne visoke ideale in cilje so morale te katoliške organizacije imeti in bi torej morale biti samo vanje usmerjene. Tudi mladčevsko vodstvo se je, po mojem mnenju, veliko preveč ukvarjalo s pozicijo mladčevstva v škofijski lestvici katoliških organizacij.« Arnež je v spomine na svoje mladčevsko obdobje vključil sodbo, ki je prevladala med pričami v sporu med mladci in stražarji, da ta ni imel glavnega vzroka v idejnih razlikah med katoliškima organizacijama, ampak v značajih njihovih voditeljev: »V vsem tem sporu vidim tragedijo pikolovcev.«¹⁵⁸

Rivalski skupini mladcev in stražarjev sta se zblížali, ko ju je doletela skoraj istočasna smrt njunih dveh ustanoviteljev in voditeljev. Tomec je umrl zaradi bolezni 26. aprila, Ehrlich pa je bil umorjen 26. maja 1942. Tomčevega pogreba so se ob Ehrlichu udeležili vsi stražarji, ki so pokojnega voditelja dijaške mladine počastili z glasno molitvijo. Ne dolgo za tem so se mladci zbrali na Ehrlichovem pogrebu in tam kleče prisegli, da se bodo borili za uresničitev idealov, ki jih je učil duhovni in idejni vodja katoliških študentov.¹⁵⁹

Čeprav se zaradi vrste sporov zdi, da je med mladci in stražarji vladalo izključevanje, je njihov odnos poznal tudi sodelovanje. Glede na predstavljena dejstva moremo skleniti, da je bil odnos med mladci in stražarji razpet med dvema skrajnostma: med Scilo sodelovanja in Karibdo izključevanja.

Seznam virov, literature in periodike

Viri

Arhivski viri:

ARS, AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji.

NŠAM, Škof Tomažič, fasc. 19, Birokratizem mladčevskega poslovnika.

NŠAM, Škof Tomažič, fasc. 19, Predavanje Quid faciendum, predavanje v Kranju 18. 8. 1940.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 120–121.

¹⁵⁷ Kranner, Odnos, str. 255

¹⁵⁸ Dežman, *Slovenija*, str. 350.

¹⁵⁹ Ob sedemdesetletnici umora Lamberta Ehrliche, *Zaveza*, september 2010.

Časopisni viri:

- Beseda duhovnika, *Straža v viharju*, 13. 11. 1939, št. 6.
 Dijaška KA, *Mi mladi borci*, 7. 5. 1937, št. 34.
 Med Scilo laicizma in Karibdo klerikalizma, *Straža v viharju*, 21. 11. 1940, št. 10.
 V novih razmerah, *Mi mladi borci*, 19. 7. 1940, št. 45.

Internetni viri:

- Cvetka Hanuna, »Mlad umrje, kdor od bogov izbran je ...«, *Zaveza*, september 2010, št. 78.
<http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/188-zaveza-t-78> (Pridobljeno 15. 11. 2012).
 Pogled Nove Slovenske zaveze na preteklost in sedanjost, *Zaveza*, december 2005, št. 59. <http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/149-zaveza-t-59> (Pridobljeno 21. 11. 2012).

Ustni vir:

- Intervju z Janezom Zdešarjem, 25. 8. 2012.

Literatura in periodika

- Arnež, Janez A., Lojze Grozde in mladčevstvo. *Communio: mednarodna katoliška revija* 20, 2010, str. 375–391.
- Basaj, Jože, Tomec, ideolog in organizator. *Revija Katoliške akcije 1943–1944* 4, 1944, str. 39–45.
- Blumenwitz, Dieter, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946): mednarodnopravna študija*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2005.
- Dežman, Jože, Totalitarizmi in prihodnost. *Slovenska duhovna in politična drama 20. stoletja*. Ljubljana, 2007, str. 117–140.
- Dežman, Jože (ur.), *Slovenija – duhovna domovina: zgodbe političnih emigrantov*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2010.
- Ferenc, Tone (ur. et al), *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji: Knjiga 1: marec 1941–marec 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1962.
- Ferenc, Tone (ur. et al), *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 2: april 1942–julij 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1964.
- Ferenc, Tone, Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 29, 1981, str. 183–228.
- Dolinar M., France, Ušeničnik in Katoliška akcija. *Aleš Ušeničnik: čas in ideje, 1868–1952*. Celje, 2004, str. 145–154.
- Dvoje pričevanj. *Profesor Ernest Tomec. Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 101–102.
- Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Godeša, Bojan, Ehrlich in zasnova slovenske države. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 279–308.
- Godeša, Bojan, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Granda, Stane, Lambert Ehrlich in slovensko zgodovinopisje. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 321–330.
- Griesser Pečar, Tamara; Dolinar, France Martin, *Rožmanov proces*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Griesser Pečar, Tamara, Umor Lamberta Ehrlicha. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 309–319.
- Griesser Pečar, Tamara, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

- Hribar, Spomenka, Ideologija rimskokatoliške Cerkve na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. Ljubljana, 2007, str. 53–73.
- Juhant, Janez, *Idejni spopad II: Katoličani in revolucija*. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010.
- Kocmur, Sebastijan, Dobrih deset let Tomčevega dela. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 113–126.
- Kocmur, Sebastijan, Ves je gorel za visoke cilje. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 63–67.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa: knjiga I*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa: knjiga II*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967.
- Kolarič, Jakob, Iz Rožmanovega življenjepisa. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, 138–144.
- Komar, Milan, Dva velika sodobnika. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 71–73.
- Kraljič, Janez, Pij XII. in Katoliška akcija. *Revija Katoliške akcije 1941* 2, 1941, str. 31–47.
- Kranner, Martin, Odnos med Mladci in Stražarji. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 238–255.
- Kranner, Martin, Spomini na profesorja Ernesta Tomca. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 217–221.
- Mlakar, Boris, Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 257–278.
- Mlakar, Boris, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Mohorič, Stanislav, Volja in razum. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 152–160.
- Nadrah, Ignacij, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.
- Odar, Alojzij, Sadil je kot umen vrtnar. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 59–62.
- Pacek, Dejan, *Katoliška akcija v ljubljanski, lavantinski in goriški (nad)škofiji: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Teološka fakulteta, 2011.
- Petrič, Iztok, *Slovenska katoliška akcija: magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010.
- Pirc, Joško, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana: Družina, 1986.
- Pirc, Joško, Cerkveni in duhovni tokovi: Slovenski katoličan v labirintu preroštva in okostenelosti, utopičnosti in svetništva. *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana, 1997, str. 118–138.
- Pust, Anton (ur.), *Palme mučeništva*. Celje: Mohorjeva družba, 1995.
- Rožman, Gregorij, Dušno pastirovanje potom mladinske organizacije. *Bogoslovni vestnik* 1, 1921, str. 162–164.
- Rus, Veljko, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1992.
- Saje, Franček, *Belogardizem*. Mengeš: Ciceron, 2008.
- Škerl, France, Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. *Zgodovinski časopis* 21, 1967, str. 96–198.
- Tomec, Ernest, Razmišljanje o razmerah. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 177–189.

Žakelj, Filip, Spominu velikega moža. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 102–113.

Žebot, Ciril, *Neminljiva Slovenija: Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Celovec: samozaložba, 1988.

SUMMARY

The *Mladci* and the *Stražarji*: Between the Scylla of Cooperation and the Charybdis of Exclusion

Dejan Pacek

The paper examines two ideologically radical Catholic groups, the group called *Mladci Kristusa Kralja* (Youth of Jesus the King, henceforth known as *Mladci*), and the group consisting of members of *Akademski klub Straža* (Straža Academic Club, henceforth known as *Stražarji*), which operated within the Slovene Catholic Action from the beginning of the 1930s until 1945. It examines their operations prior to, and during, the Second World War.

Ernest Tomec, the ideological leader of the *Mladci*, conceived the organization as an ideological opposition to the modernist understanding of the social role of the Church and a bulwark against the spread of communism and Marxist-oriented Christian socialism. In 1933, the *Mladci* evolved into a secondary-school student section of *Katoliška Akcija* (Catholic Action) and adopted the overall objective of the Catholic Action, which was the enforcement of Catholic principles in the modern world. Even before the Second World War, activities of the student section of the Catholic Action included a campaign against communism. Although perceived as harmless if it was an isolated case communism was deemed dangerous when it formed a bridge to the Catholics and thus infiltrated in their midst.

The other group, an elitist and ideologically radical (university) student group named *Straža Academic Club*, which since 1937 operated within the traditional Catholic movement, worked against the spread of Marxism and communism; tried to assert the Catholics in social and cultural life; and fought for re-Christianization of the world. Although formally defined as an auxiliary force of the Catholic Action, the *Stražarji* were also rivals of the Catholic Action that at the time came under the full influence of Tomec. This duality became a source of constant tension. In order to dissipate the strain, the Catholic Action tried to attain total subordination of the *Stražarji* who, as a result, refused obedience to the leadership of the Slovene Catholic Action.

Both organizations were proved quite similar in their content and essentially the same as far as their objectives were concerned: the implementation of Catholic principles in public life; to exercise the teachings and instructions from papal newsletters; opposition to the ideas of capitalism, Christian Socialists, and Marxists; and activities against communist propaganda. However, the principal difference between the two groups was in their tactics rather than content. While the Catholic Action generally limited its activities to cultural and religious domains, the *Stražarji* actively participated in the then current political and social issues in Slovenia. As has been pointed out, the relationship between the *Stražarji* and the *Mladci* was largely influenced by the personal relationship between their respective leaders Ehrlich and Tomec, who were entirely different in character. Even if there had been no other reasons, this difference in character alone could explain why cooperation between the two leaders was not possible.

After the assault of Nazi coalition on the Kingdom of Yugoslavia on April 6, 1941 and the establishment of occupying authorities, further activities of the *Mladci* and the *Stražarji* were allowed only by the Italian aggressor. Throughout the war, the two organizations thus operated only within the limited space of the Province of Ljubljana that had been annexed to Italy.

Pondering the dilemma whether to remain with the Catholic Action or to join the illegal resistance movement, Tomec was on principle against the *Mladci* seizing weapons in the name

of resistance. He firmly defended the position that the Catholic Action was a nonpolitical, religious organization whose primary mission was apostolic work. When at the end of 1941 the Liberation Front, which was in fact led by the communists, monopolized the Slovene resistance movement against the occupier, Tomec was well aware that any resistance organized outside the Liberation Front would lead to civil war. The first year of occupation was marked by a number of high-profile murders of adversaries of the Liberation Front, including those from the ranks of the Catholic Action. Nevertheless, the rule that any member of the student section of the Catholic Action who would opt for armed fight against the Liberation Front would be expelled was in effect to the very death of Tomec on April 26, 1942. Until the capitulation of Italy in September 1943, the subsequent arrival of the Germans to the territory of the Province of Ljubljana, and the related establishment of anti-communist armed units of *Slovensko domobranstvo* (Slovene Home Guard), members of the Catholic Action were not involved in any armed conflicts but purely in the ideological struggle against the partisan movement. However, when the Germans proclaimed non-appealable general mobilization on November 29, 1943 members of the Catholic Action were compelled to join the armed forces. Among the various options of serving the compulsory military service, the majority of members of the Catholic Action chose to serve in the Slovene Home Guard. Yet partly due to the instructions of the leaders of the student section of the Catholic Action, and also because they were largely unprepared, they did not take any leading positions.

During the period of occupation and the civil war, the Stražarji took a very different role. Unlike the Mladci, who initially expressed opposition to the Liberation Front purely on the level of ideology and entered the armed counterrevolutionary fight only after they were required to do so by the Germans, the Stražarji started to engage in direct action against the communist resistance immediately after the Liberation Front was established. Their activities had several stages of development. They escalated from the initial anti-communist club meetings, the phase of active propaganda against the Liberation Front among the students of the University of Ljubljana, the creation of their own concept of the future Slovene statehood, and the persecution of members of the Liberation Front during raids organized by the Italians or by the Slovene police. After Dr. Lambert Ehrlich, their leader, was murdered by the Liberation Front on May 26, 1942, some of them joined armed anti-communist units. After the capitulation of Italy in September 1943 and the subsequent German occupation of the entire territory of Slovenia, the majority of the Stražarji joined the anti-communist struggle by entering the ranks of the political police of Ljubljana or the Home Guard. Since none of the more prominent politicians wanted to cooperate with the quisling provincial administration headed by General Leon Rupnik, which would be regarded as collaboration with the occupier, the resulting staffing gaps were swiftly exploited by those who were looking for opportunities to win recognition. The influence of the Stražarji within the Home Guard thus slowly but steadily grew. General Rupnik surrounded himself with students, young intellectuals, and politically immature followers, and Stražarji were able to assert themselves quite successfully. Rupnik's circle adopted a special mind-set that understood the Home Guard as the core of a new national movement which rejected any party affiliation and advocated confrontation with politicians of the old regime; it is very likely that these main points were contributed by the Stražarji. They assumed the leading positions in the Home Guard propaganda department and took every opportunity to emphasize Slovene interests and Slovene national awareness.

The traditional antagonism between the Mladci and the Stražarji remained intact throughout the war. During occupation, the old rivalry from the university and from secondary schools was transferred into the realm of high politics, as both groups sought opportunities to increase their political influence. Although they had a common adversary during the Second World War they remained unable to transcend their traditional rivalry. Their conflicts weakened the counterrevolutionary camp and paved the way to its defeat at the end of the war. Yet the two groups were not exclusively antagonistic but were occasionally able to cooperate, particularly when they shared their experience and tactics in anti-communist activities. Therefore it may be concluded that the relationship between the Mladci and the Stražarji was torn between two extremes, namely the Scylla of cooperation and the Charybdis of exclusion.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296